

PIHURIK JUDIT

Háborús propaganda és a harctéri naplók valósága

A 2. magyar hadsereg katonái a szovjet fronton

Magyarország 1941. június 27-étől vett részt a Szovjetunió elleni háborúban, július 1-jétől az ún. Kárpát-csoportot, megközelítően 90 ezer¹ katonát vezényelték a szovjet hadművelleti területre. Az 1938-tól bekövetkezett területvisszacsatolások eredményeinek megtartása és a folytatás reménye lehetett a legfőbb motivációja a hadbalépés melletti döntésnek, melynek következményeként a németek 1942 januárjában már a teljes magyar haderő,² három, még szervezés alatt álló hadsereg részvételét követelték. A politikai és katonai vezetésnek³ sikerült elérnie, hogy elégedjenek meg a 2. magyar hadsereg frontra küldésével. Az alakulatok felállítása, felszerelése és kiszállítása úgy kezdődött el, hogy alkalmazásukat a német hadvezetés nem hátrózta meg. A nyár végéig több mint 200 ezer⁴ honvéd érkezett ki a frontra,

1 *Szabó Péter*: Németország szövetségesei az 1941. évi szovjetunióbeli hadműveletekben. Hadtörténelmi Közlemények 114(2001) 566. – Tanulmányom a T 042 763. sz. OTKA-pályázat támogatásával készült.

2 A trianoni béke értelmében 35 ezer fős hadserege lehetett az országnak. Ennek fejlesztése a harmincas években indult, 1937. okt. 1-jén a személyi állomány 85 332 fő volt. 1941 nyarán a kiképzett, behívható katonák létszáma még mindig alig haladta meg a 100 ezer főt. *Kálmán Dániel*: A magyar királyi honvédség a 2. világháborúban. Hadtörténelmi Levéltár Tanulmánygyűjtemény (= HL TGY) 2721.

3 A magyar katonai vezetés elhúzódozó háborúra számított, de a németek győzelmében nem kételkedtek. Az 1941. októberi helyzetjelentés szerint a közeljövőben nem várható a Szovjetunió katonai összeomlása: „Végeredményben megállapítható, hogy a bolsevizmust mint politikai tényezőt csak akkor lehetne teljesen kiküszöbölni, ha a vörös hadsereg megsemmisítésén kívül a Szovjetunió egész területe katonai megszállás alá kerülne és a szovjet kormány a birodalom elhagyására kényszerülne. Ezzel a lehetőséggel egyelőre számolni nem lehet.” Összefoglaló helyzetkép a Szovjetunió politikai és katonai helyzetéről 1941. október végén. HL Vezérkar főnöke elnöki (= VKF eln.) 1. osztály 6687.

4 A 2. magyar hadsereg állományába az 1942. augusztusi adatok szerint 193 850 fős legénység, 2450 tényleges és 4590 tartalékos tiszt tartozott. *Szabó Péter*: Don-kanyar. A magyar királyi 2. honvéd hadsereg története. Bp. 2001. 19–20. A fegyvertelen, zömében zsidó kisegítő munkaszolgálatosok létszáma a 2. hadseregben ekkor 15 387 volt (i. m. 26.). 1942 őszén–telén a veszteségek pótlására és felváltásra 980 tisztet és 33 400 főnyi legénységet, valamint további tábort és különleges munkásszázadokat is vezényeltek a keleti hadszíntérre. A munkaszolgálatosok létszáma így 37 275-re emelkedett. (I. m. 171.)

Voronyesztől délre, a Don vidékére. Itt az augusztusi és szeptemberi hídfőcsaták után 1942. november 18-án kezdődött meg az a szovjet ellentámadás, amelynek végső pontja Sztálingrád felszabadítása volt, és melynek során 1943 januárjában a 2. magyar hadsereg óriási veszteségeket szenvedve felmorzsolódott.

Magyarországon 1920 után elsősorban az elcsatolt területeket birtokló szomszédos államokat tekintették ellenségnek, a cél a területi revízió megvalósítása volt. A Szovjetunióval szemben nem voltak követelései, a két ország arányai és katonai felkészültsége is kizárták, hogy potenciális ellenfélként szóba jöheszen, bár ideológiai szempontból annak számított. A Bethlen István miniszterelnöksége idején megvalósuló konszolidáció eredményeként annyira enyhült a helyzet, hogy diplomáciai körök a miniszterelnök támogatásával – felismerve az ország gazdasági és külpolitikai érdekeit, felülemelkedve az ideológiai szempontokon – a Szovjetunióval való kapcsolatfelvételt szorgalmazták. Ennek eredményeként 1924 őszén diplomáciai és kereskedelmi megállapodást kötött a két ország. Az Osztrák–Magyar Monarchia gazdasági egységéből kiszakadó, a nemzetközi piacon 1920 után önállóan megjelenő Magyarország számára a Szovjetunió fontos kereskedelmi partner lehetett volna, emellett külpolitikai törekvéseiben is támogatást remélt az első világháború utáni békeszerződéseket el nem ismerő nagyhatalomtól. Mivel azonban az országban újra felerősödött a szovjetellenes tendencia és Horthy Miklós is ellenezte ratifikálásukat, az egyezmények nem léptek életbe. Csak 10 évvel később, 1934-ben történt meg a diplomáciai kapcsolatfelvétel, akkor már az államfő támogatásával. A két ország viszonya 1939 elején, a magyar területi revíziót kísérő lépések – az antikomintern paktumhoz való csatlakozás és a Népszövetségből való kilépés – miatt megromlott, de már szeptemberben, a német–szovjet megnehtámadási szerződést követően rendezték kapcsolataikat.⁵ Ennek ellenére 1941-ben, a sikeres területviszacsatolások után és a megváltozott háborús helyzetben a magyar kormány viszonylag gyorsan el tudta fogadtatni a közvéleménnyel a Szovjetunió elleni hadbalépés tényét. A német támadásban való fegyveres szerepvállalást a kommunizmus elleni kereszteshadjáratban való részvételként állították be, és támogatottságában nem kételkedtek. A Horthy-korszak egyik ideológiai alapját jelentő és a társadalom széles rétegeit is jellemző antibolsevizmus megkönnyítette az új ellenségkép kialakítását.

Magyarországon már a háború előtt is számos, a bolsevik rendszert kritikusan bemutató kiadvány jelent meg.⁶ A tanácsköztársaság utáni időszakban volt

5 Kölcsönös gesztusokat is tettek: a magyar kormány hozzájárult ahhoz, hogy bebörtönzött kommunisták, köztük Rákosi Mátyás a Szovjetunióba távozzanak, a szovjetek pedig visszaadták az 1849-ben, a magyar szabadságharc leverésekor zsákmányolt honvédezászlókat.

6 1945-ben az ideiglenes kormány 530/1945. M. E. rendelete alapján négy részből álló jegyzéket állítottak össze – A fasiszta, szovjetellenes, antidemokratikus sajtótermékek jegyzékét –, melyben felsorolták a megsemmisítésre szánt sajtótermékeket. A tartalmuk miatt bezúzásra ítélt könyvek között az 1920-as, 1930-as években jelentek is szerepeltek. Pl. *Ambros Tibor*: Szovjetszalád, szovjetgyerek, szovjetjövő. Bp. 1934.; *Cederholm Boris*: A Cseka országában. Szovjet-Oroszország börtöneiben. Székesfehérvár, 1929.; *Csemagvin Vladimir*: A GPU országa. Bp. 1935. és *Új*:

aktualitása a témának, de a kiadványok ismertségéről, hatásáról nem tudhatunk biztosat. A fent említett, a sztálini rendszer embertelenségét részletező kiadványok mellett 1941 végétől kezdtek megjelenni a frontról hazatértek élménybeszámolói, és természetesen a sajtó is egyre nagyobb teret szentelt a háborús események bemutatásának.

Az újságok rendszeresen közölték a haditudósító század⁷ tagjai által küldött tudósításokat, ezek alapján kiadvány is készült,⁸ és megjelent írásaik válogatása is.⁹ Szombathelyi Ferenc a haditudósítók kötetének előszavában a következőképpen írt erről: „A haditudósítók feladatának nagy jelentőségét én abban látom, hogy a harcoló csapatot a nemzet tudatában beágyazzák és állandó kapcsolatot tartanak fenn a nemzet, a hátszág és a front, a küzdő katona között.”¹⁰ Más jelentőséget tulajdonít nekik az írásaik válogatását közreadó Momcsil Bojadzsiev, aki a szovjet viszonyok hiteles bemutatását tartja fontosnak: „A magyar királyi honvéd haditudósító század tagjai végigkísérték a hős magyar csapatokat az északi hadjáratban és érdekes, értékes beszámolót adtak nemcsak a harcokról, hanem az ott talált viszonyokról is. Az elsők között voltak, akik eljutottak a szovjet földjére és közvetlen közlelől látták, milyen gazdasági, társadalmi és szociális állapotokat teremtett a húszéves szovjet gazdálkodás. A tudósításoknak ez a része engem különösen megragadott és szükségét éreztem annak, hogy a nyilvánosság elé vigyem ezt az őszinte és megdöbentő helyzetképet. Ez a könyv a haditudósítások alapján készült, azok megbízhatóságával, tárgyilagosságával, a szemléelő közvetlenségével tárja fel a szovjet igazi arcát.”¹¹ A sztálini rendszer kritikája va-

A szovjet-oroszországi koncentrációs táborok élete. Bp. 1934.; *Hermann Fehst*: Bolsevizmus és zsidóság. Bp. 1936.; *Marjai Frigyes*: Ez a szovjet... Bp. 1937.; *Marton László*: Orosz-szovjet rémségei 1918-ban. Bp. 1918.; *Reiszenberger Ottó*: Vörös Európa? Bp. 1939.; *Lévai Jenő*: Éhség, forradalom, Szibéria. Bp. 1935.; Vörös Európa? Miért mentette meg Németország Európát a keleti zsidóság elhárításával? Bp. 1934.

7 A haditudósító század hadseregközvetlen alakulat volt, tagjait – civilben többnyire írók, újságírók, filmes szakemberek voltak – különböző csapatok mellé rendelték, nem egy helyen teljesítették szolgálatot.

8 *Momcsil Bojadzsiev*: Mit láttak a haditudósítók Vörös-Oroszországban? Bp. 1942. (Európa és a bolsevizmus III.)

9 *Lovik Károly–Jagits József–dr. Kapy Dezső–Hunt Béla–dr. Gábor Áron–Koroda Miklós*: Hat haditudósító a vörös fronton. Bp. 1942.

10 I. m. 3.

11 *M. Bojadzsiev*: i. m. 4. Sajátos, hogy éppen haditudósítók bírálták a szovjet propaganda működését. Azt leleplezték, ám természetesen vették, hogy maguk is hasonló eszközökkel élnek: „De a világhírő kíváncsiak, akik a sarlós-kalapácsos, vörösre festett oszlopok között átrobogtak, a csúcsos mongol-süveget viselő, hosszú szuronyos puskát markoló, komor tekintetű örök szemétől kísért vonatban ezen a határon, csak annyit láthattak, amennyit a félelmetes zsenialitással dolgozó propaganda irányítói számukra előírtak, még akkor, amikor jegyüket – a drága belépőt a lenini falanszterbe – otthon megváltották...” A magyar hadsereg szerepéről írva ugyancsak túlzó fordulatokat használtak: „A magyar katona fegyverrel a kezében végigjárta majdnem fél Oroszországot, előtte messze futottak a politikai biztosok, a Cseka, a GPU vagy a Gougobez terroristái, kémjei, az idegenvezetők, s maradt a mezítelen valóság, az, ami a szovjet huszonhárom esztendeig mindig volt: a borzalmak földje, az emberi nyomorúság hazája, irtózatoss kínzó-

lóban markáns része volt a haditudósítók írásainak, de a frontviszonyok bemutatásával kapcsolatban a publikálatlan naplókban szerepelnek kritikus megjegyzések, utalások éppen a hitelességet kétségbe vonva, a manipulációkat kiemelve. 1942-ben, a hosszú harctéri szolgálat idején többen tanúi voltak annak, hogyan készültek a tudósítások, híradófelvételek, és fölháborítónak tartották azok megrendezetségét, esetenként irrealitását. Ilyen kritikát fogalmazott meg Simon István tartalékos tiszt a naplójában,¹² 1942. július 28-án, ironikus hangon örökítve meg egy esetet: „Ma láttam azt, hogyan lesz a szúnyogból ökör. A haditudósítók kijöttek hozzánk és a 18-ai urivi ütközetről vették fel a szemtanúk elbeszéléseit. Kiválasztották a hősokeket és viaszlemezre vették fel, amit mondtak.” 1942. augusztus 4-én megisméltődött a szerző által undorítónak nevezett helyzet: „Dél előtt ismét szélbotlás. Kijöttek a filmhíradósok és háborút játszottak. Sajnos így készül a híradó és szegény közönség csak ámul-bámul. [...] Hát csak hadd csinálják a legendát és a hősokeket.” Ugyancsak augusztusban hasonló eset tanúja volt Rummy Lajos, aki emlékiratában egy fogolyejtés kapcsán jegyezte meg: „Egykettőre megjelentek a haditudósítókink – fényképeztek és harcjelentéseket filmeztek, természetesen nem valódi harcokról.”¹³ Simon István még ősszel is többször visszatér a haditudósítók munkájának kritikájára, 1942. október 18-án a következőképpen: „ne csak sápitózó részvétellel, hanem tevékenységgel vinnék előbbre a hadbavonultak érdekeit. A hivatalos közlemények mindig túlzottak és nagyzólok.” Sérelmezi, hogy a harcokról szóló képek szép színészek – és ők ugyancsak szépített képet kapnak az otthoni helyzetről. Október 26-án folytatja a témát: „Mily könnyű az ezer veszély szót leírni és hátul készült harcjeleneteket leközoelni. De nem jött a haditudósító oda, ahol büzlött!” Az október 4-ei *Pesti Újságra* hivatkozik: „Jellemző. A valóságot, ami itt van, természetesen nem viszik kiállításra, mert akkor nagyon szomorú képet vágná a nagyérdemű közönség.” A haditudósítások célja azonban – a háborús propaganda egyik eszközeként – éppen a közvélemény megnyugtatása volt, és nem a hiteles tájékoztatás.

A hivatásos tudósítók írásai mellett a Kárpát-csoport katonáinak beszámolói is elhangzottak, napilapokban és másutt megjelentek, sőt *Honvédeink Vörösországról...* címmel 1942-ben kötetet¹⁴ állítottak össze. Ennek szerkesztője bevezetőjében utal Szombathelyi Ferenc felhívására, melynek eredményeként sok száz jelentést, megemlékezést, feljegyzést küldtek be a tisztikar és a legénység

kamra, ahonnan – senki megmagyarázni nem tudta ezt két évtizedig, miért, – ilyen hosszú ideig százhatsvan millió ember meg se kísérelhette a menekülést, de még csak a megkínzott roppant tömegek jajkiáltása se hallatszott ki.” I. m. 5–7.

12 *Simon István*: Katonai szolgálatom története. HL TGY 3208. A szerző elvégezte a ceglédi páncélos karpaszományos, majd a dorogi páncélos tartalékos iskolát. Az 1. páncélos hadosztály 30. harcokocsiezredének tartalékos zászlósa volt. Rendkívül terjedelmes, naponta vezetett feljegyzései között vannak utólagos összegzések is.

13 *Rummy Lajos*: A magyar királyi 31. honvéd gyalogezred harci tevékenysége a Don mellett. (Az ezred felállításától az 1943. januári visszavonulásig.) Emlékirat. HL TGY 3160. 29. Rummy Lajos ezredes, a 31. gyalogezred parancsnoka (IV. hadtest, 13. könnyűhadosztály).

14 Bevezetés. In: *Honvédeink Vörösországról...* Összeáll., szerk. dr. Marjai Frigyes. Bp. 1942. 5.

tagjai. Válogatásának szempontjait is ismerteti: a kötet írásai azt tükrözik, mi ragadta meg a katonák figyelmét, milyenek látták a Szovjetuniót, a népet, a háborút, a bolsevizmust.¹⁵ A háború idején megjelent harctéri beszámolókból és a tudósításokból a törvényszerűen kialakuló negatív ellenségkép a szovjet rendszer torz vonásainak kiemelésével párosult. Egyoldalú kép fenntartására törekedtek, a magyar csapatok felszereltségéről, ellátásáról, nehézségeiről a közvéleményt nem tájékoztatták. Így a második magyar hadsereg valós helyzete, veresége, veszteségei és visszavonulása – Szombathelyi fenti kijelentésével ellentétben – alig kapott publicitást, a propaganda 1943 januárja után is a közelgő győzelmet jósolta. Az említett háborús kiadványok tematikája nagyon hasonló volt: egy részük harcírás, a magyar és a német katonai erények idealizált, és az ellenfél kritikus bemutatása, más részük a szovjet viszonyok elrettentő szándékú ábrázolása. A sugalmazott kép szerint közel a sztálini rendszer összeomlása, mert a nép várja felszabadítóit, a hadsereg ellátatlan, rosszul felszerelt, terrorral kényszerítik harcra a katonáikat. A háborús propaganda összefonódott az antiszemita politikával is, egyre gyakrabban szerepelt a publikált írásokban az a korábbi ismert gondolat, mely szerint a sztálini rendszer minden visszásságáért a zsidóság felelős és magát a bolsevizmust is a zsidóság találta ki és hozta létre.¹⁶ Még 1944-ből is maradtak fenn hasonló, a lelkesedés fenntartására hivatott munkák, e cél érdekében fontosnak tartották, hogy az ország lakosságát csak hősi és eredményes harcokról tájékoztassák.

A harctéri naplók¹⁷ árnyaltabb kép kialakítását teszik lehetővé, nem mindenben erősítik meg a tendenciózusan kiválogatott, kiadott anyagot. Bár a hadműveleti területen tilos volt feljegyzéseket készíteni, ennek ellenére számos kézirat maradt fenn,¹⁸ a legtöbbet tisztek írták. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy

15 I. m. 5.

16 Néhány példa: „Ilyen következetesen végrehajtott terrorra csak a zsidó képes” – szerepel A bolsevizmus a parasztság ellen. Kép a szovjet igazi arcáról. Bp. 1943. c. kiadványban az erőszakos kollektivizálásról (i. m. 13.) és az éhínség kapcsán a „határtalan zsidó szadizmus” magyarázat (i. m. 33.). „Minden bolt az állam tulajdona és hasznot hajtó vállalkozása, melyet rendszerint zsidók kezelnek.” *M. Bojadzjev*: i. m. 43. „Sztálin mellett a négymilliónyi zsidóság befolyása alatt állnak” az oroszok. *Faragho Gábor*: Szovjetország. H. és é. n. 106.; továbbá: a „kommunizmus tulajdonképpen zsidó találmány”, ezért nekik felel meg legjobban. (I. m. 110.) „A szovjet zsidóság a világ legerősebb hadseregét akarta a maga és a vagyona védelmére felállítani és ezen cél érdekében semminemű áldozattól nem riadt vissza. Könnyen tehetette, hisz az áldozatot nem maga hozta, hanem az agyonfélemlített lakossággal hozatta.” *Galánffy György ezredes*: Pillanatfelvétel a szovjetről. In: Honvédeink Vörösországról i. m. 143–144.

17 A források szövegét nem betűhíven, hanem a mai helyesírási és nyelvhelyességi szabályoknak megfelelő hangjelöléssel, a rövidítések feloldásával, valamint az esetleges elírások, hibák kiküszöbölésével idézzük.

18 HL TGY. A közelmúltban több napló jelent meg, pl. *Dr. Bereczky Sándor orvos zászlós*: Napló-részletek a Don kanyarból... A doni 2. hadseregben derűs percek is voltak... H. n., 2000.; *Dr. Somorjai Lajos*: Megjártam a Don-kanyart. Harctéri napló. Oroszország, 1942–1943. Sajtó alá rend. Varga J. János. Bp. 2002.; *Kecskés Péter Pál*: Honvédnapló a keleti frontról. 1942. június 26–október 19. Sajtó alá rend., bev. tan., jegyz. Pihurik Judit. Szeged, 2002. Családok tulajdonában is sok kézirat lehet még.

a szerzők¹⁹ sorában sok a tartalékos, ez azonban érthető, mert a tiszti állomány kétharmada és a legénység 80%-a közülük került ki.²⁰ A tényleges tisztek naplói többnyire harcleírásokat tartalmaznak kevesebb személyes megjegyzéssel – akad persze kivétel –, míg a tartalékos tiszteké és a legénységé a frontélet hétköznapjait is rögzítik. Ők a civil életből, a család mellől kerültek a háborúba. Gondolkodásmódjuk, felfogásuk, hangulatuk, érzéseik és ezek változásai páratlan kortörténeti dokumentumokban jelennek meg. Lehetnek tévedések is a szövegekben, hiszen az első vonalban lévők kevés információval rendelkeztek, és gyakran találhatunk bennük politikai közhelyeket is, de a frontkatona közvetlen élményeit, véleményét megismerhetjük a naplók alapján. Fentiek miatt jelen munkában elsősorban néhány jellemző, tartalékos tiszt és honvéd által készített feljegyzésre hivatkozunk, de idézzük tényleges tisztek naplóit is. Kivételes esetben napló alapján készített emlékiratra is hivatkozunk.

Ezek a források pontosan tükrözik a tisztek és honvédek gondolkodásában és hangulatában bekövetkező változásokat. A tapasztalatok egyre több kétely megfogalmazására készítették a szerzőket, bár a bolsevik rendszerrel való találkozás legtöbbször megdöbbenést okozott. A naplók alapján láthatjuk, hogyan vélekedtek a magyar katonák a háborúról, saját szerepükről, és milyennek látták a Szovjetuniót. Az események mellett sokan rögzítik véleményüket, hangulatváltozásukat, érzéseiket – a frontra indulók lelkesedésétől annak felismeréséig, hogy magukra maradtak egy kilátástalan helyzetben. A feljegyzések megerősítik, hogy a katonák többsége – mint 1941-ben – 1942-ben is egy gyors, nyári győzelem reményében indult a frontra, abban a hitben, hogy a szovjet támadást előzik meg, feladatuk a bolsevizmus felszámolása, a lakosság pedig felszabadítókként várja őket – és hogy a háború hamarosan véget ér, ősszel hazajöhetnek. Az idő előrehaladtával vált egyre nyilvánvalóbbá számukra, hogy nem legyőzött, magát megadni kívánó, hanem egy szívósan védekező ellenséggel állnak szemben a 200 kilométeres arcvonalszakaszon. Ősszel el kellett kezdeniük a téli állások kiépítését, a felkészülést a hidegre. A tél beállta végképp megpecsételte a magyar katonák sorsát, fegyverzetük, ellátásuk és ruházatuk nem volt kielégítő. A lóállomány nagy része elhullott, a gépkocsik működésképtelenné váltak, kevés volt a benzin, nem érkezett meg időre a téli felszerelés. A kezdeti lelkesedést kételyek, bizalmatlanság, a magárahagyottság érzése váltotta fel, a feljegyzésekben sűrűsödnek a keserű megjegyzések. A katonák nem érezték a gondoskodást, törődést az otthoniak részéről, hiányolták a német szövetséges támogatását. Úgy érezték, elszakadtak a háttérrel, az otthoniaknak fogalmuk sincs arról, mit élnek ők át. Ezért talán nem meglepő, hogy a kivonuló hadsereg katonái közül ilyen sokan írtak naplót, olyanok is vezettek feljegyzéseket, akiknek számára az írás nem volt mindennapi tevékenység. Valószínű, hogy a rendkívüli helyzetben sajátos szerepe volt ennek a tevékenységnek. Védekező reflex lehetett, a

19 Nem minden szerzőről rendelkezünk adatokkal.

20 *Szabó P.*: i. m. 18–20.

megszokott körülményeiket elveszítő, életveszélybe kerülő emberek természetes reakciója. A naplóírás segíthetett elviselni az állandó félelmet, a szorongást, azt a traumát, amit a halállal való szembesülés jelentett.

A háborús részvétel igazolására a propagandakiadványokban két fő érv jelent meg. Az egyik a szovjet rendszer elítélése volt, a másik pedig az az állítás, hogy a német támadás csupán megelőzte az Európa ellen készülődő szovjeteket. A tény, hogy Németország 1939-től hadüzenet nélküli háborúkat indított nem kommunista országok ellen, mielőtt 1941. június 22-én szintén hadüzenet nélkül megtámadta a Szovjetuniót, nem befolyásolta a szerzőket. A legyőzött országok nem kerültek szóba, így az az ellentmondás sem, hogy ezek esetében a fenti indokok nem álltak fenn. Németország háborús szereplését többnyire úgy kezelték, mintha az összes európai nép támogatásával viselne hadat szövetségeseivel az egyedüli ellenség, a Szovjetunió ellen. Az 1939–1941 közötti hadieseményekről, Lengyelországról, a semleges államok, Franciaország lerohanásáról, Anglia bombázásáról és a Jugoszlávia elleni támadásról ritkán ejtettek szót a szerzők. Mint ahogy Németország nagyhatalmi érdekeinek megalapozottságát sem kérdőjelezték meg, csak az egyik torz, emberellenes rendszer visszasságait vették észre. A lakossággal megpróbálták elhithetni, hogy a megtámadott fél a támadó, és az érvek sodrában fel sem tűnt, hogy akkor mi lehetett az indoka a többi állam megtámadásának egy másik antidemokratikus, embertelen ideológia nevében.

Rendkívül érdekes összevetni e propagandisztikus céllal kiadott beszámolókat és a naplók leírásait. A kortársak állásfoglalásai látszólag ellentmondanak egymásnak: markánsan elkülönülnek a sztálini rendszer embertelenségét közép-pontba állító, helyenként hihetetlen éleslátásról, másutt csak előítéletekről árulkodó, a háború idején publikált munkák és a helyzetet több oldalról bemutató kiadatlan naplók. A frontra vezető út során kezdetben a propagandából ismert kép rögzült a naplókban is, de a sztereotípiákat legtöbb esetben felváltotta a kétely, az elkeseredés, a kilátástalanság megfogalmazása. A bolsevizmus megítélése nem változott, de a háborúról alkotott kép differenciáltabbá vált. A katonák közül egyre kevesebben hitték, hogy Magyarország feladata lenne a sztálini viszonyok felszámolása, és hogy a Donnál saját határainkat védenék. Sokakat zavart az is, hogy a frontra való kiérkezésig nem tudták, hol, hogyan fogják alkalmazni a magyar hadsereget. A propaganda természetesen nem tükrözte ezt a bizonytalanságot, de a naplók igen. A háború céljával kapcsolatban kezdetben ezekben sem fogalmaztak meg kételyeket. A Szovjetunió elleni háború megindulása után különösen hangsúlyozott érvet, mely szerint a szovjet támadást előzték meg, legtöbbben elfogadták, tehát a preventív háború kérdésében a német álláspontot²¹ vette át a magyar propaganda, és ezt visszahangozza a szerzők többsége is a naplókban. Hitler 1941 júniusában a fenyegetően felvonult szovjet had-

21 Ld. *Wolfram Wette*: Német propaganda és a csatlósországok: Magyarország, Románia és Bulgária (1941–1943). *Történelmi Szemle* 22(1979) 454–483.

osztályokra hivatkozott, Németországot a béke őrzőjének, a Szovjetuniót pedig agresszornak nevezte. Legfőbb érvei jó néhány magyar háborús kiadványban szinte szó szerint megisméltódnak.

Faragho Gábor, a volt moszkvai katonai attasé 1941-ben, a diplomáciai kapcsolatok megszakítása után hazatérve könyvet írt a Szovjetunióról. Ebben azt állítja: „Látszólag barátságot mutattak, de a felszín alatt mindent elkövettek, hogy Németországnak ártsanak. Szerződésből folyó kötelezettségüknek, ha néha vonakodva is, eleget tettek, de a hadseregben és a nép között nem mulasztották el a németekkel szembeni gyűlöletet szítani és fejleszteni, és a német hadsereg nyugati sikereit mindenkor kicsinyíteni. Ennek a magatartásuknak lettek áldozatai, mert Németország nem akarta a háborút Oroszországgal. Erre azonban egyenesen kényszerítették.”²² Az érvek ismerősek: a Szovjetunió provokálta Németországot Jugoszlávia, Bulgária és Törökország esetében, csapatösszevonásokat hajtott végre, támadását meg kellett előzni. Bár Faragho említi a tisztikar elleni pereket, azt írja, Sztálin a hadseregnek mindent megadott, jó, korszerű felszerelést biztosított.²³ Felteszi a kérdést: „Mire kellett Sztálinnak ez az óriási haderő?” Véleménye szerint imperialista törekvések megvalósítására – „és eredményre lett volna kilátása, ha a német Führer zsenialitásával nem találja magát szemben” – vonja le a következtetést.²⁴ De hogy a nyugati hadszíntéren milyen célokért folyik a háború, és hogy a Szovjetunió megtámadása nélkül milyen módon valósította volna meg a keleti élettér megszerzését Németország, azt nem fejti ki Faragho.

Reviczky Sándor, aki 1941-es frontélményeit írta le, hasonló véleményt fogalmazott meg: ha késik a német támadás, akkor a szovjetek indítottak volna háborút. Örül, hogy sikerült ezt elkerülni, mert „hihetetlenül fölényes” technikai felkészültséget, hatalmas előkészületek jeleit tapasztalta, amelyek „nem messze állottak a befejezéstől”. Így a német – és magyar – megelőző támadás volt, mert csak hatalmas veszteségek, pusztulás árán tudták volna a szovjeteket megállítani: „Elgondolni is irtózatos, mi lett volna, ha felkészületlenül éri Európát a támadás.”²⁵

Rásy Barna a háború eseményeit 1942-ig összegző könyvében 1,5 millió szovjet katonát, 15 ezer harckocsit, 12 ezer repülőt feltételezve jelentette ki: „*mi volt itt készülődben a Szovjetunió felől...*!”²⁶ Ennek következménye csak megelőző lépés lehetett, mondja a támadó hadsereggel 1942 nyarán a frontra vonuló szerző.

22 *Faragho G.*: i. m. 12.

23 I. m. 70.

24 I. m. 77.

25 *Reviczky Sándor*: A vörös hadi készültség és a tömeg élete. In: *Honvédeink Vörösországról* i. m. 172–173.

26 *Rásy Barna*: *Három év háború 1939–42*. Bp. 1943. 267.

A fentiekkel megegyezik a haditudósítók közül Hunt Béla²⁷ véleménye, Bogdán József²⁸ tartalékos főhadnagy pedig arról számol be, hogy a szovjet területeken óriási, a „nagy központosító bolsevista elgondolásokat” szolgáló középületek vannak, ilyenek például a vasútállomások. Ez szerinte is annak bizonyítéka, hogy támadó hadsereg felvonulásához tervezték őket a szovjetek.²⁹

A kiadatlan naplókban megfogalmazott vélemények 1942 tavaszán–nyarán még a fentiek hatását tükrözték, de ezek némelyikében a revíziós gondolat is megjelent.

Simon István naplójában 1941. június 24-én Hitler beszéde alapján írta le a háborús helyzetet. Azt állítja, „egész Európa szimpátiája a kommunisták ellen van” és úgy érvel, mintha Németország nem folytatott volna háborút majdnem „egész Európa”, és nem csupán a Szovjetunió ellen. Ezzel kapcsolatban is a német érvet ismétli: Hitlernek „biztosítania kellett a hátát, mielőtt megindult az oroszok ellen”, írja. Nem érzékeli az ellentmondást: mi szükség a védelemre, ha Németország egész Európa támogatását birtokolja? Saját maga – és Magyarország – számára azonban másképpen fogalmazza meg a háború célját augusztus 1-jén, egy tábori mise kapcsán: „Ez a tudat, hogy a kereszt felemeléséért, rejtekéből való kihozataláért harcolunk, elszántta tesz bennünket.”

Tartalékos tiszt volt Kadosa Árpád is, aki napi feljegyzései alapján állította össze visszaemlékezését.³⁰ Ő egyértelműen a trianoni döntés következményeként tárgyalja a hadbalépést, szerinte a területi veszteségek nélkül nem sikerült volna a németeknek „behúzniuk” a háborúba az országot: „Ezek visszaszerzésének reményében tapossuk e távoli muszka-földet”³¹ – írja 1942. július 9-én. A hónap végén, már a fronthoz közeledve, feljegyzi azokat a híreszteléseket, melyek a katonák között alkalmazásukkal kapcsolatban elterjedtek: „Az egyik szerint a mi hadosztályunk gyalogolt a legtöbbet³² a kivagonírozás helyétől, ezért s mert tűzfegyverekkel való ellátottságunk is hagy némi kívánnivalót maga után, így nem vagyunk elég ütőképeseek, délebbre megyünk, ahol megszállók, rendfenntartók leszünk. A másik változat szerint éppen lassú mozgásunk miatt nem tudjuk majd feladatunkat jól ellátni, bevagoníroznak, s helyet cserélünk a Jugoszláviában levő egyik gyorsan mozgó német alakulattal. Még képtelenebb szöbe-

27 Lovik K. et al.: i. m. 11–12.

28 1942 áprilisában vonult be, és mint orvos teljesített szolgálatot a szegedi V. hadtest 117. utászszázadában. Részt vett az augusztusi és szeptemberi ütközetekben, októberben tért haza.

29 Dr. Bogdán József: Utunk, harcaink a keleti vörös pokolban. A visszaemlékezés elhangzott Makón, 1942. okt. hó 3-án, a szervita atyák rendezésében megtartott „Első Makói Honvédest”-en. Szövege megjelent a Makói Újság 1942. okt. 6–11-i számaiban, valamint közölte az 1943. évi Fájdalmas Szűzanya naptár, melynek alapján különlenyomat is készült. Az oldalszámok a különlenyomat szövegére utalnak; itt: 3.

30 Kadosa Árpád: A Don-kanyarig és vissza. HL TGY 2889. Tartalékos zászlós, majd hadnagy, a 12. könnyűhadosztály 12. híradószázadának szakaszparancsnoka. Civil foglalkozása tanár volt.

31 I. m. 20.

32 Kb. 1000 kilométert tettek meg, ezzel valóban a leghosszabb gyalogmenetet teljesítők között volt a 12. könnyűhadosztály. Szabó P.: i. m. 104.

széd szerint Kurszkban átadjuk lovainkat és kocsijainkat a németeknek, azokra szükségük van a föld megmunkálásához, mi meg hazamegyünk. Nem lesz ránk szükség, mert Moszkva elfoglalása után Sztálin úgyis Amerikába menekül. Vélem, hogy e gondolatokat csupán a vágyalom szüli. S végezetül: a Donnál védelemre rendezkedünk be, a német délről felkanyarodik a Volga mentén, s e két folyó közötti területet levágja a Szovjetunióról. Az egész elfoglalt területet megtisztítják a partizánoktól, s szervezik a termelést. E sok zagyvaság mentségéül csak azt hozom fel, hogy ilyen hosszú, elcsigázó menet alatt kitermelődnek kusza gondolatok, találgatások, mert a legénységet teljes tájékozatlanságban hagyják, sőt nekünk, tiszteknek sem fogalmazták meg világos parancsban várható feladatunkat. Így aztán nem tudtunk lelkileg, pszichikailag mire felkészülni.”³³

Az idő előrehaladtával a háború céljával kapcsolatos egyértelmű vélemények módosulnak, vagy teljesen eltűnnek a naplókából. A front valósága, a közvetlen élmények leírása lesz a meghatározó, nem a mások által megfogalmazott elméletek. Ennek a változásnak az illusztrálására Kecskés Péter Pál említett naplója³⁴ kiválóan alkalmas. 1942 áprilisában a mozgósításkor hívták be, csapattestével³⁵ június 26-án indult el vasúton Kiskunfélegyházáról. Július 1-jén érkeztek Resicára, ahonnan 2-án továbbindulva másfél hónapig tartó gyalogmenet után, augusztus 14-én értek ki a doni arcvonalra. Ott azonnal, pihenés nélkül vetették be őket a harcba. Augusztusban és szeptemberben a korotojaki és az urivi hídfőcsatákban is rész vett. 1942. június 26-ától október 19-éig, majd négy hónapra át írta mindennap a történeteket és véleményét, tapasztalatait is.³⁶ Ehhez hasonló, részletes és pontos információkat tartalmazó, a legénység hangulatát, benyomásait is megörökítő munka kevés maradt fenn.

Kecskésék, másokhoz hasonlóan a gyalogmenetben napi átlagban 25–30 kilométert haladtak, de volt 50 kilométeres útszakaszuk is. Július 8-ai feljegyzése alapján kiderül, hogy 600 kilométeres gyalogútra számítottak.³⁷ Július 28-án értek Kurszkba, 26 nap alatt öt pihenővel, de az út további részét is gyalog tették meg, összesen 960 kilométert. A nagy távolság mellett a meleg, a por és a vízhiány is gondot okozott. A folyóvizet a járványveszély miatt csak forralva ihatták, a kutakat pedig az esetleges mérgezésről féltve nem merték használni. Menet közben az élelmezés megfelelő volt, a napi egyszeri főtt ételt biztosították. Az éjjeli pihenés szabad ég alatt, sátorban történt, lehetőleg erdős területen, hajnalban a menetet általában 2–3 óra körül indították. Pihenőt körülbelül ötnaponként tartottak, ezek a regenerálódás mellett tisztálkodásra, a fegyverzet, ruházat karbantartására szolgáltak, ilyenkor volt istentisztelet is. Nagy esők után

33 *Kadosa Á.*: i. m. 29–30.

34 Ld. a 18. jegyzetet.

35 IV. hadtest 13. könnyűhadosztály 7. gyalogezred III. zászlóalj.

36 1942 októberében szabadságra hazatérve hagyta itthon a kéziratot. Miután visszament a frontra, tábori levelezőlapokat még küldött családjának, de 1943 januárjában Osztrogozsszknál, a városból való kitöréskor feltételezhetően elesett.

37 *Kecskés P. P.*: i. m. 31.

előfordult hosszabb pihenő, ilyenkor meg kellett várni, amíg az utak járhatóvá váltak. Kecskésék augusztus 14-én Kolbinó térségében érték el a frontvonalat. Ekkor már a Don–Potudan folyók szögletében megkezdődött az a szovjet támadás,³⁸ melynek megállítására a kiérkezőket is bevetették. A következő napok harcleírásai a Kecskés-napló legrészletesebb lapjai közé tartoznak, szinte lépésről lépésre és percről percre örökítette meg az eseményeket, egy részét utólag, valószínűleg 18-án. A veszteségek óriásiak voltak, az ő szakaszában heten maradtak, miután kilencen elestek és heten megsebesültek.

Kecskés feljegyzései alapján megfigyelhető, hogy az út során hogyan alakult át a kezdeti lelkesedés a fronthoz közeledve fásultsággá, majd elkeseredettséggé. Június 30-án látták meg az első katonasírokat, ő ennek kapcsán azt jegyezte fel, hogy az elesettek az új világ pionír vértanúi voltak, „akik meghaltak a szebb jövőért való küzdelemben”.³⁹ Ekkor még nem voltak kétségei, ő is őszintén hitte, hogy a magyar hadsereg feladata részt venni a bolsevizmus legyőzésében, és, hogy az otthontól oly messze is a hazát védik. Augusztus 6-án, 770 km gyalogmenet után írja első kétségbeesést tükröző megjegyzését: „Úgy érezzük, ha repülő jön, nem is megyünk ki a sátorból, hadd jöjjön egy bombaszilánk. El van keseredve a nép, hogy miért, azt nem írom le.”⁴⁰ Helyenként megrázó közlések ágyazódnak hétköznapi részletekbe, mint például augusztus 7-én: „Ma kaptunk ásványvizet is. Ma kilencen lettek kikötve a századból. Kicsit unalmas a nap, szellemi részből, nincs újság, rádió, olvasnivaló, semmi.”⁴¹ Nem közli, mi volt a kikötés oka, úgy utal az eseményre, mint az élet természetes velejárójára. Akár csak később: „Menetelünk, dohányozni nem szabad. Az egyik honvéd, Antal J. főbe lőtte magát a menetoszlopban. Hajnali 4 h-kor világosodik, megengedik a dohányzást.”⁴² Nyilván nem érzéketlenségről van szó, a látszólagos részvétlenség a fáradtság, fásultság következménye lehetett.

Az első nagy megpróbáltatás, a többnapos harc, életveszély után, úgy tűnik, Kecskés Péter Pálnak szüksége volt arra, hogy „kiírja” magából félelmeit, a kiszolgáltatottság érzését. Augusztus 21-én hosszasan elemezte helyzetüket: „Egész nap, egész éjjel alig lehet a földözékből mozdulni. Furcsa és nehéz a harctéri élet. A harcos a lyukban, amit ásott magának, berendezkedik, nem tudni, mennyi időt kell ott eltölteni, rendesen mikor készen van, menni kell tovább. Nem számít, a harctéren az ilyen lyuk többet ér, mint otthon egy emeletes ház. A gödörben élve persze lustálkodásról szó sem lehet, esetleg tűzszünetben meg-

38 1942 augusztusának elejétől folytak az ún. hídfőcsaták a Don mellett. A folyó keleti partjára szorított szovjet csapatok sikeres támadásokat indítottak a nyugati parti hídfőállások visszafoglalásáért. A 13. könnyűhadosztály kiérkező részei aug. 15-től, a korotjaki hídfőállásnál kapcsolódtak be a harcokba. A 7/III. zászlóaljat 16-án, az 1. páncéloshadosztály támogatására vetették be. A hídfőállás visszafoglalásáért 17-én újraindított német és magyar támadás ismét sikertelen volt. *Szabó P.*: i. m. 139–141.

39 *Kecskés P. P.*: i. m. 26.

40 I. m. 50.

41 I. m. 50–51.

42 I. m. 53.

borotválkozni, mosdani, mosni vízhiány és mozgás miatt szó sem lehet. Úgy nézünk ki, mint a cigányok. Egyik gödör a másiktól 8–10 méterre van, mikor tűzszünetek vannak, átkiabálunk egymáshoz, szóval beszélgetünk.”⁴³ Ezután döbbenetes hangulati változást tükröznek Kecskés sorai. Fél attól, hogy nem törődnek velük – ugyanakkor attól is, hogy szerettei megtudják, milyen körülmények között él, harcol: „Délután írtam haza és a húgomnak. Istenem, nem is sejtik, hogy én és a többiek most milyen veszedelemben vagyunk, írtam, hogy jól vagyok, mit írjak?” – jegyzi fel szeptember 8-án, majd 13-án: „Dehogyan sejtik otthon, hogy mi itten milyen veszedelemben vagyunk, és még hozzá mennyit éhezünk.”

Különösen érzékletesen írja le Kecskés a harctéri hétköznapiakat például szeptember 7-én: „Lassan telik a délután, ebben a bűzös és langyos vacakban. Délután mi is parancsot kapunk felkészülni, köpenyt a pokrócba behajtani, felszerelni, induláshoz készen állni. Később újabb parancs, miután az eső esik, a köpenyt kivenni a pokrócból és felvenni, a pokrócot pantallérba⁴⁴ csavarni. Mikor készen van, újabb parancs, köpenyt le és bele vissza a pokrócba, közben az eső rendesen esik. Készen vagyunk ezzel is, mikor újabb parancs jön, lepakolni, és sátrat verni. Szakadó esőben ütünk sátrat, mire alábújunk, akkorra bőrig ázunk. Szalmát szerzünk alá. Újabb parancs, holnap indulunk. Takarodó.”⁴⁵

Szeptember 13-án az első vonalban harcolók helyzetét rögzíti: „Kezdünk kimerülni, éjjel-nappal a fokozott figyelés meg a tűz, meg az éhség kimerít lassan bennünket. Egy nap a harc alatt kettőnek számít, mert éjjel is fent kell lenni, sőt még fokozottabb munkát kell végezni, mint nappal, mert éjjel látni sem lehet. Ebédre alighanem megesszük a tartalék adag húskonzervet. Öt napja nem írtam haza és nem kaptunk levelet. Itt éppen lehetne írni, de senki sem továbbítja tőlünk, hiszen felénk sem néz senki. A dohány és cigaretta is elfogyott, szomorú vasárnap. Az éhség rákényszerített a tartalék adag konzerv felbontására és elfogyasztására. Most még jobban kínoz a szomjúság. A szánk széle kicserepedett, beszélni nemigen beszélünk. Közben a Sztálin-orgonából kaptunk egy sorozatot, itt robbannak mellettünk, szerencsére nem lett semmi bajunk. Nehezen várjuk az estét, vele az enivalót, na meg a vizet. Akárhogyan is szereznünk kell, mert így nem lehet kibírni tovább. Egy kis csend állott be pillanatnyilag, erőgyűjtés a további küzdelemhez. Nekünk a fejünket sem lehet kidugni, mert rögtön lőnek rá. A repülőik ismét bombáztak. A vadászgépeink egész alacsonyra szállva géppuskázzák az orosz vonalat. Épp most írom, hogy tűzszünet van, de tovább nem is bírtam folytatni, mert olyan hatalmas aknátüzet kaptunk, itt robbannak közvetlen közöttünk, lehúzódtunk az árok fenekére, de így is betakart földdel bennünket, de szerencsére most bajunk nem lett. Szóráth József⁴⁶ bajtársunkat,

43 I. m. 63.

44 Rúd alakba összesodort, összeszójazott, karikába hajlított, nyakba akasztott katonaköpeny. *Bálint Sándor*: Szegedi szótár. II. Bp. 1957. 267.

45 *Kecskés P. P.*: i. m. 75.

46 Az elesett honvéd neve szerepel: *Bús János–Szabó Péter*: Béke poraikra... Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban, a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Bp. 1999. 718., de a halál ideje itt 1942. szept. 15.

aki kidugta egy kicsit a fejét, rögtön föbe lőtték, azonnal meghalt. Jó 20 perces aknatűz után lassan besötétedett. A szánk a szomszomságtól kicserepedett egészen. Végre 8 h körül kijött a mi étkezésünk is. Kétnapi éhezés után borsófőzelék, feketekávé és kenyér, cigaretta. Kenyeret héttel többet hoztak ki, és a szakasparancsnok úgy osztotta, hogy a mi rajunk nem kapott egy falatot sem a két fölösleges kenyérből. Emberi piszokságnak az alja, ami itt megy.”⁴⁷ Szeptember 19-én pedig már keserűen összegzi tapasztalatait: „Ez a háború rombolás, az élet és a javak pusztulása.”⁴⁸

A frontra hasonló körülmények között érkeztek ki a hadsereg nagyobb részét kitevő gyalogos alakulatok, így a legénység élményei is hasonlóak lehettek. A katonák többsége ezer kilométeres gyalogmenet után szembesült a harctér valóságával, vetette össze tapasztalatait a felkészítés során hallottakkal és a propaganda állításával. Az elviselt nehézségeket figyelmen kívül hagyva, a katonák felkészültségét, lelkesedését és harckészségét több tiszt bírálta. Voltak, akik a helyzet rosszabbra fordulásakor egyedül a legénységre hárították a felelősséget a veszteségekért, később a vereségért. Többnyire származásukban vélték megtalálni ennek magyarázatát, azt állítva, a társadalom alsóbb rétegeiből való vagy a nem magyar nemzetiségű⁴⁹ katonák nem teljesítették feladatukat. A fegyvernek közül a tömeget adó gyalogsággal szemben voltak a legkritikusabbak.

Simon István ugyanakkor, ugyanazon a frontszakaszon harcolt, mint Kecskés Péter Pál. Mivel élményeiről ő is részletes naplót írt, érdemes a két forrás vonatkozó részeit összevetni. 1942. augusztus 13-án saját gépkocsizó gyalogságukat⁵⁰ dicséri, de a velük együtt bevetett gyalogságról azt írja, azokban nincs szív és lélek. Nem veszi figyelembe, hogy pihenő nélkül vetették be őket, mint Kecskés alakulatát is, melyet éppen Simonék mellé, az 1. magyar páncéloshadosztály tartalékaként 14-én vezényeltek Jeszdocsnajába. Aznap jegyzi fel naplójába Simon a következőket: „Gyalogságunk gyámoltalanul sétált a csatamezőn. Nem rejtőztek, sétáltak. Viszont az ott lévő töméntelen orosz gyalogság közül egyet se lehetett látni, úgy rejtőztek. Sajnos ennek rengeteg áldozata lett. Csapkodott az akna a magyarok közé, és óriási volt a sebesültek száma. Fájdalmas látvány volt ezt nézni. Ott állt a sok magyar tehetetlenül, minden vezetés nélkül.”⁵¹ Az orosz pedig nyugodtan lőtt az erdőből. A gyalogság pedig menekült, ha egy kis baj volt vagy egy harckocsi rükverzbe kapcsol. Ismét megállapíthattam, hogy a gyalogságunk lélek nélküli. Ennek és a csapnivalóan rossz vezetésnek köszönhetjük a rengeteg halottat és sebesültet. Nekem fogalmam sem volt,

47 *Kecskés P. P.*: i. m. 84.

48 I. m. 88.

49 Pl. *Kadosa Á.*: i. m. 41.

50 1. gépkocsizó lövészdandár, 1942. dec. 1-től 1. lövészezred. *Szabó P.*: i. m. 314.

51 *Kecskés P. P.* majd szept. 12-én jegyez fel hasonlót: „Elindulunk új tűzállásba, de nincs parancsnok, aki vezetne.” *Kecskés P. P.*: i. m. 83.

hogy hol és miként állunk. Senki nem intézkedett. Zászlóaljparancsnokunk elhagyott.”⁵²

A kudarc okait ugyancsak augusztus 14-én Simon több oldalon át taglalja. Az irányítás, kiképzés, felderítés hiányát nevezi meg többek között, újra utalva a kiképzetlen, lélek nélkül harcoló gyalogságra, hangsúlyozva a vezetők felelősségét is: „Szomorú, nagyon szomorú nap volt. Megingott a bizalmam a magyar vezetésben. Sehol senki, aki irányítana. Elveszti a fejét a magyar hamar.” Az ott-honiakat kiküldené a frontra – Gyóni Géza versére hivatkozik, azt idézi: „Csak egy éjszakára küldjétek el őket, a pártoskodókat, a vitézkedőket.”⁵³ Ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy nem érti az orosz gyalogságot, mitől ilyen szívós: „Miért tart ki a végletekig? Keresztülmegy rajta a harckocsi és nem tágít. Utolsó pillanatban is rálő. Vagy buták, vagy részegek, vagy fanatizáltak, vagy hátulról is kényszerítik őket.” Augusztus 18. a trauma a számára: „A csatamezőn hevernek a hullák egymás hegyén-hátán. Csak az tudja értékelni, hogy mi a veszteség, aki látja. Természetesen a hadijelentések ezt nem mondják be és odahaza fogalma sincs az embereknek, hogy milyen áldozatot követel ez a háború, sokkal véresebb, mint a tavalyi.”

A gyalogsággal kapcsolatos megjegyzést Nemeskéri Kiss Miklós⁵⁴ is tesz. Mint 1942. augusztus 6-án írja, nem tudja, mi lehet az oka a harckészség hiányának, de az első támadásokkal szemben „érthetetlen gyenge erkölcsi erővel” rendelkezett a gyalogság. Azt állítja, e fegyvernem „erkölcsi gyengesége” és hiányzó harckészsége minden parancsnoknak feltűnt. Augusztus 15-én rögzítette saját benyomásait a korotojaki harcokról. Ekkor azt a magyarázatot találta erre, hogy aki tudta, kivonta magát a háborúból, a frontra az került ki, akinek nem volt összeköttetése. Ők szenvedtek, a családjuk nélkülözött – a szomszéd pedig otthon gyarapodott. Véleménye szerint a gyalogosokhoz tartalékos tisztként is az került, aki nem volt alkalmas repülőnek, gépkocsizóknak vagy tüzérnek. Az első világháborúra hivatkozott, amikor mindenki katona volt, és otthon sem éltek jobban, mint a fronton. Most viszont úgy érzi, a harcoló katona nem lehet nyugodt a hozzátartozói felől. A propaganda szerinte nem tudott előnyt kovácsolni abból, hogy nem saját területen folyik a háború, hanem a határoktól távol.

52 Nem derült ki, hogy Simon István a 30. harckocsiezred I. vagy II. zászlóaljában szolgált-e. Az első parancsnoka szept. 12-ig Resch Rudolf alezredes volt, a másodiké Bokor Árpád alezredes, aki aug. 7-én elesett – elképzelhető, hogy Simon az „elhagyott” kifejezéssel erre a tényre utal. Bokor Árpád utóda aug. 8-tól szept. 12-ig Lukisch Péter őrnagy lett. *Szabó P.*: i. m. 315.

53 *Gyóni Géza*: Csak egy éjszakára... Az idézet pontosan:

„Csak egy éjszakára küldjétek el őket:

A pártoskodókat, a vitézkedőket.”

A vers másik részletét dr. Somorjai Lajos is idézi 1943. ápr. 7-én annak érzékeltetésére, amit a frontkatonák érezhetnek. *Dr. Somorjai L.*: i. m. 220.

54 *Nemeskéri Kiss Miklós tartalékos zászlós*: Napló az orosz harctérről 1942. I–II. HL 2. hadsereg iratai 30. fasc. A 2. magyar hadsereg személyi és pótlásügyi előadójának segéd tisztjeként vonult be, majd 1942. máj. 29-én áthelyezték az I. a (hadműveleti) osztályra, Kovács Gyula vezérkari ezredes parancsnoksága alá.

Mint a naplók tükrözik, az ősz folyamán sokan átgondolták és összegezték addigi tapasztalataikat. Simon István 1942. szeptember 13-án írja le azokat a mondatokat, amelyekhez hasonló sok forrásban szerepel: „Csak az tudja, mi ez, aki itt van. Nem eszünk ebédet, vacsorát, egy hete nem mosdottam.” Egy nappal később: „Csak aludni és aludni szeretnék.” Szeptember 18-án pedig a magyar harci szellem megingását is másképpen magyarázza, mint korábban: „Talán azért, mert messze a hazától harcolunk?” Ennek ellenére 21-én még mindig az ősi magyar virtust hiányolja a gyalogosokból. Az idő múltával azonban egyre inkább az irányítás és az ellátás hiányosságai kerülnek előtérbe naplójában. Október 18-án, amikor már nem lehetett mozogni a sártól, kiképzést rendeltek el alakulatánál. Véleménye szerint „nagy marha, aki kitalálta”, és nincs fogalma arról, mit lehet, mit nem, mert nem ismeri a kinti nehézségeket.

A katonák harckészségének, lelkesedésének hiányát Vécsey Béla alezredes⁵⁵ 1942. szeptember 6-án így magyarázza: „Kedvetlen, nem lehet ráismerni a világháborús magyarra. Talán hiányzik is a lelki előkészülés, de nehéz is megmagyarázni az egyszerű embernek, hogy itt védi Magyarország határait. Ő csak azt látja és érzi, hogy német érdekért harcol, s ez a látszat hagy is rajta erős nyomokat.”⁵⁶

A november elejéig kitartó enyhe idő 5-én romlott el, 6-ára beállt a tél. A naplók szerint szeptemberre kezdett tudatosulni a katonákban, hogy többségüket nem váltják le. Ki kellett építeni a téli állásokat, tüzelőt és élelmet halmoztak fel, mert a szállítási nehézségekkel már tisztában voltak. Ekkor, november 6-án jegyezte fel Simon István, hogy bármilyen szegények is az oroszok, mindnek van bundája, az ő katonáinak viszont rongyos a fehérneműje, nincs téli ruhájuk, lábbelijük. Egy hónappal később már mélységes empátiával írt a gyalogosokról és páncélos tisztként arról az okról is, melyet a kudarcok egyik eredőjének tekint. December 18-án jegyzi fel a következőket: „Nagyon rossz állapotban vannak. Lesóványodottak, gyengék, ápolatlanok, kedvetlenek. Ide jönjön el a haditudósító úr és ne az ellátók bő kamrája mellől dumálja a hangzatos frázisokat.” 20-án kiegészíti véleményét, úgy véli, nem emberi, amit az első vonalban elszenvednek: „Most láttam, hogy a legnehezebb feladatot és a háború súlyát a gyalogosok viselik, bár az elismerésből korántsem kapnak annyit. [...] És mikor ezeket végignézttem, szerettem volna a mocskos pofájú riportereket ideráncigálni, hogy itt beszélj, ne a terített asztal mellett! Itt mondj olyan szépeket, ha tudsz. Itt, ahol bokáig vízben élnek és ahol egy silány lyukban 12 ember kucorog. Ahol egy félkilós fadarab az egész napi tüzelő. És ahol olyan rossz koszton élnek, hogy biztosan nem enné meg odahaza senki.”

Amikor néhány napot a gyalogosok kiképzésével töltött, akkor tudatosult Simonban igazán, hogy mennyire más a fegyvernemek feladata, mennyire idegnek egymásnak a módszereik. A gyalogosok szörnyként tekintenek a harcokosi-

55 Vécsey Béla alezredes, a 35. gyalogezred I. zászlóaljának parancsnoka (III. hadtest, 7. könnyűhadosztály).

56 Vécsey Béla alezredes második világháborús naplói. 1941–1944. HL TGY 2622.

ra, a páncéloskatona pedig nem tudja elképzelni, hogy ott hasaljon az árokban naphosszat. Nem sokkal a szovjet támadás előtt, 1943. január 7-én összegzi véleményét: ebben a háborúban nagyon fontos lenne a gyalogosok és a páncélosok együttműködése, a gyalogosok viszont pánikszerűen félnek az ellenség harckocsijától, mert a sajátjukat sem ismerik. Ha pedig együtt harcolnak, akkor azt hiszik, a harckocsi mindent elintéz. Ezt az ellentmondást nem lehetett néhány nap alatt megszüntetni, meg is jegyzi: „bizony, talán még nem végzetes a mulasztás, de egy kicsit későn jönnek ilyesmire rá”. Szerinte a nyári harcokban sokan haltak meg azért, mert nem ismerte, nem értette meg egymást a két fegyvernem.

A fronton harcolók számára nagyon fontos volt az otthoniakkal való kapcsolattartás, az ezzel kapcsolatos aggodalmak megfogalmazása igen gyakori a naplókban. Jellemző esetet jegyez föl Simon István 1942. október 18-án. Egyik szakaszvezetője megmutatta neki 13 éves kishúga levelét. Idős szülei, kistestvérei vannak és náluk is a kenyérkereső vonult be, aki elejétől kint volt az orosz fronton, de korábban részt vett a bevonulásokon is. „Gyere már haza, mert ránk dől a ház. Te mindig csak téltre jössz haza és csak pusztítod a kenyeret, nyáron pedig nem tudsz keresni, mert katona vagy” – írta a húga. A szerző így kommentálja: „Mit mond a hivatalos jelentés: a hadbavonultak nyugodtan lehetnek otthonmaradottjaik kifogástalan és maradék nélküli ellátásáról. Ne aggódjanak. Szép dolog papíron. Itt pedig mindennap hallok eseteket, hogy odahaza éheznek, nélkülöznek.” Reméli, hogy azért a legénység többsége el van látva, sőt arra is idéz példát, hogy valaki dicsekedett, milyen jól élnek, mégis megjegyzi: „Az volna a helyes, ha egy harctéren küzdő katona se panaszkodhatna.” Az a baj szerinte, hogy az otthoniak – a vezetők – nem tudják, milyen hónapokat kint tölteni: „Túlságosan kényelemszeretettel élnek egyesek.” E kérdésről korábban is éles kritikával fogalmazott. Még 1942. június 21-én, a frontra való kiérkezésük előtt írja, hogy az otthoniak igyekeznek ugyan a katonák kedvében járni, honvéd-napokat tartanak, szeretetsomagokat küldenek. Ám így folytatja: „De engem nem hat meg. Nem, mert tudom, hogy még ilyen szent és komoly dolgokból is hiúsági kérdést csinálnak. Nem értik meg az itthoniak, mit jelent a háború nélkülözése. Szinte undor fog el, amikor láttam a sebesült honvédekért tevékenykedő nagyvilági dámákat. Nincs semmi értelme az álszenteskedésnek. [...] Nem sajnálat, szánakozás kell nekünk, hanem az, hogy az itthoniak is panasz nélkül elviseljék a nehézségeket és tudjanak lemondani apró kényelmekről. Nincs szükségünk bársonyos fotelekben sajnálkozó hölgyekre! Komoly, munkás itthoni front kell, mely nem omlik össze!” Több szerző idézi a kivonuló csapatokat búcsúztató Kállay Miklós miniszterelnök beszédét, melyben megígérte, gondoskodni fognak a harcolók családjáról. Ennek ellenére a naplóiírók sokszor adnak hangot – Simon Istvánhoz hasonlóan – az otthon maradt családért való aggodalomnak, mert azt tapasztalják, anyagilag is megsínylik távollétüket.

A frontnaplók fontos részei az ellátással kapcsolatos megjegyzések. Az utánzállítást megállapodás szerint nagyjából a németek biztosították és közös érdek volt, hogy a hadsereg megkapja a megfelelő ellátást. Mégis nagyon sok, az élelmezés és az utánpótlás mennyiségével és minőségével kapcsolatos kifogást

fogalmazznak meg a naplók szerzői, szemben a propaganda eufemisztikus állításával.

Utóbbira jó példa Bogdán József beszámolója, melyben a szerző kissé szokatlanak, de kifogástalannak – „majdnem kitűnőnek” – tartja a németek által biztosított adagolt, higiénikus ételmezést, melynek fogásait is részletezi: „Különféle sajtok, vaj, méz, mind egyes étkezési adagoknak megfelelő súlyban, mint a fogkrémes tubus, olyan zinkforia [sic!] anyagban leplombálva, teljesen higiénikusan előállítva kerül ki a harctérre. Egy-két személyes nagyszerű, ízletes véreshurka, májashurka, kenőmájás, parizer stb. konzervek. A kiváló szardíniák, füstölt lazacok, pisztrángok, paradicsomos halak egész sorozata teszik változatossá az eddigi egyhangú katonai étkezéseket. Mindenféle szárított főzelék és szárazfőzeléknek való, sózott, füstölt húsok, teljesen elkészített zöldbab, borsó, lencse és egész sora a kitűnő főzelékeknek áll a szakácsok rendelkezésére, hogy ezekből igen egyszerű eljárások mellett ízletes ebédeket készíthessenek.”⁵⁷ Állítása szerint az egyetlen hiányosság az volt, hogy az ellenséges tűzben esetleg kihűlt a finom főtt étel, mire hozzájutottak, hogy ehessenek. Ezzel 1942 októberében, a frontról hazatérve csak az olvasók, illetve a hallgatóság megnyugtatása lehetett Bogdán célja, hiszen a fronton ő maga is tapasztalhatta a valóságot. Az alábbiakkal szembeállítva ironikusan hat Bogdán megjegyzése: jó, hogy hazakerülve korlátozásokat tapasztalt, legalább nem rontja el a gyomrát a megszokott „egészséges étkezési rendszer” után.⁵⁸

Somorjai Lajos⁵⁹ naplójában a menet közbeni ellátásról a következőket írja: „A kosztunk nem éppen rossz, noha kelt és zöldbabot még frissen sem eszem, nemhogy szárítva. Nagyobb baj az, hogy a disznó szakácsok, hogy ne kelljen nekik adagolni, beleaprítják a húst, és így azt sem tudok külön enni ilyenkor. Ha elfogy a hazai és a kosztpótlás, nem tudom, mi lesz? Az adagok pedig olyan kicsik, hogy disznóság. Reggelire feketekávé kenyérrel, délben legtöbbször zöldségleves, kb. 5 dkg hús, a főzelékbe aprítva persze, este főzelék vagy feketekávé, 8 dkg marmeládé. Hát ebből élni!”⁶⁰ Rummy Lajos az ún. a doni-betegség, az el-sárgulás kapcsán írja: „Talán ludas volt ebben a német ellátás is. – Szokatlan volt a magyar gyomornak a pudingpor, a cukorka, a szardínia (a katonák szerint kígyóhús), a múméz, a szardellapaszta, különféle sajt, gyakran kinyomható tubusban, ízetlen, úgynevezett »Dauerbrot« tea, mely utóbbinak katonáink varázserőt tulajdonítottak és »lankasztó teának« keresztelték el, stb., stb. A pudingport először »Federweis«-ként a bakancsában kísérelte meg a katona hasznosítani. Ezen próbált segíteni a magyar vezetés szalonna pótételmezéssel, mi pedig az elhullott lovak húsának feldolgozásával.”⁶¹

57 Dr. Bogdán J.: i. m. 12–13.

58 I. m. 12.

59 Dr. Somorjai Lajos a 7. könnyűhadosztály egészségügyi oszlopánál tiszti beosztásban lévő, le-génységi állományú tartalékos orvos volt.

60 Dr. Somorjai L.: i. m. 20–21.

61 Rummy L.: i. m. 53.

Vécsey Béla 1942. szeptember 5-én feljegyzi, hogy szóvá tette parancsnokának⁶² a legénység „felette gyenge étkezését”. Másnap megbeszélték a dolgot, és az elmondta, már próbálkozott a helyzet javításával, de a németek azt válaszolták, hogy a magyarok egy mákszemmel sem kaphatnak többet, mint ők. Ugyanakkor a parancsnok azt is jelezte, hogy tapasztalata szerint a németeket igenis jobban látják el. Vécsey naplójában ezután megállapította: „Tény az, hogy a német étkezés nem jó a magyarnak. Marmelád, puding, halkonzerv, cukorka nem zúdíttja a magyart rohamra és ellenállásra, de a legénységben is sok hiba van. Nagyon megszokta már az ünnepélyes bevonulókat, nem szereti a harcokat. Mindig éhes, haza szeretne menni, stb.” Próbálta megoldani a helyzetet, például tökök szedetett a legénységnek, később egy tehenet szerzett: „Sajnos, de így kell összeszedni a legénység részére az étkezést, soha nem mertem volna ezt elhinni, ha nem magam látnám. Mi lesz itt a télen?”

A fentiek alapján teljesen érthető, hogy Kecskés Péter Pál a fronton szinte minden nap leírta a teljes étrendet. Naplója főleg annak igazolása, hogyan vált a katonák számára tragikus létkérdéssé az élelmezés. A vonatút alatt rövid feljegyzéseket készített, ezekben nem utal az étkezésre, a gyalogmenet idején már egyre gyakrabban írt az ellátmányukról, főleg a vízhiány okozta problémákról. Az élelmezés ekkor még kielégítő volt, esetenként pótolni is tudták. Ők a lakosságtól szappanért, gyufáért és cigarettáért cseréltek legtöbbször krumplit, hagymát, tejet, de előfordult, hogy csirkét is tudtak szerezni. Mint írja, „szabályos vásárlási módszerük volt”, ők írásba foglalták a cserét.⁶³ Augusztus 1-jén részletesen leír egy ilyen esetet: „A »házigazdánk« egy fiatal orosz, igen szívélyes, megmondjuk neki, hogy szeretnénk venni »kartoskát«, magyarul burgonyát, pénzért vagy cserébe szappanért vagy gyufáért. Mindjárt szedett fel a kertből, adtunk neki szappant 3 darabot, adott hagymát, azért meg gyufát adtunk, mindkét fél meg volt a vásárral elégedve. Rövid tanácskozás után elhatároztuk, hogy paprikás krumplit csinálunk. Krumpli, zsír, hagyma az van, most hajtóvadászat egy kis só és paprika meg edény után. Edény rövid 15 perces eszmecsere után, ti. akkorra értette meg az orosz menyecske, hogy mit kérünk tőle, került, majd só meg egy nagyon kicsi paprika. Kint nem szabad este tüzelnünk, keresem a házban a sparherdot, hát nincs sehol. [...] Van a szoba közepén építve egy négyszegletes alakú kemen-ce, abba kis tüzet gyújt és háromlábú állványra a tűz fölé helyezve, ráteszi a fazekat és így főz. [...] Ha meg akarja kavarni vagy nézni, hogy mit főz, illetve, hogy áll, amit főz, akkor van egy hosszabb nyélre rászertel félkör alakú vaskampó, azt ráilleszti a fazékra, leemeli az állványról és kiveszi, majd, ha kell, ugyanígy visszateszi. [...] Igen nézte az orosz menyecske, mikor zsírt tettem a fazékba, majd hagymát és mikor a hagyma pirult, a burgonyát több léből megmosva hozzáfogtam pörkölni. Váltig nézte, hogy ugyan mi is lesz ebből. Mert ők felteszik a krumplit, öntenek rá vizet, tesznek bele egy kis sót, és ha megfőtt, készen van,

62 Takács Elemér ezredes, a 35. gyalogezred parancsnoka. *Szabó P.*: i. m. 320.

63 *Kecskés P. P.*: i. m. 46.

eszik. [...] Mikor a burgonya is jól megdinsztelődött a hagymás, paprikás, sós zsíron, öntöttem rá vizet és visszatettem a kemencébe sül – pardon, főni. Mikor kész lett, adtam nekik kóstolót, igen tetszett. Adtunk nekik egy kis zsírt, ők pedig adtak érte tejet.”⁶⁴ A fentiekhez képest drámaian megváltozott a helyzet a tűzvonalban. Augusztus 20-án jegyezte fel naplójába Kecskés az alábbiakat: „Igen éhesek vagyunk, második napja nincs étkezés, talán majd ma este lesz, nehezen is várjuk az estét. [...] El sem tudja képzelni, hogy mi a háború, aki nem próbálta. Éhesen, szomjasan, fáradtan, piszkosan, álmatlanul de azért egész embert kell számolni.”⁶⁵ 21-én: „Evéssel nem sok időt kell tölteni, az este van csak, a szakácsok este bírják behozni az ételt, akkor bekerül a kávé és az ebéd-vacsora együtt, meg a kenyér, cigaretta. Persze van úgy is, hogy elmarad, mint tegnap nálunk, de ez csak azért volt, mert a kiosztást végző tisztos nem elég lelkiismeretes és nem törődött vele, hogy mi kint a jobbszárnyon megkapjuk-e vagy sem. Mikor megkérdezte tőle a mi rajparancsnokunk, hogy miért nem hoztak ennyivalót, egyszerűen azt felelte, hogy mit tudja ő, hogy mi hol vagyunk. Hallatlan lelkiismeretlenség kell hozzá, nyolc ember, aki egész nap harcban van, és nem törődnek vele, hogy kap-e enni, vagy nem. – »Muzsik tizedes« – Ugyanaz, aki a 16-ai és 17-ei kenyeret is felvette, és dacára, hogy a századnak tetemes vesztesége volt 16-án, szegény bajtársainknak nem kellett már az étkezés, nekünk mégsem telt kenyér. Hallatlan, hogy ez ma a mai háborúban megtörténhetik, de megtörténik sokszor. A szakácsoknál egész sonka, nagy doboz lekvár, sok szalonna, vaj stb. van, a harcoló legénység pedig sokszor éhezik, mert nem kapja meg rendesen az adagját.”⁶⁶ 22-én így összegzi a témát: „Istenem, odahaza nem is sejtik, hogy itt milyen pokolban van az ember. Azt gondolják, amit mi is gondoltunk annak idején otthon, hogy nehéz, nehéz, de nem kibírhatatlan. [...] Az ebédet, egy hét óta nem volt ebéd, ma kihozták a szakácsok, borsófőzelék volt. Kaptunk két deka zsírt és ugyanennyi lekvárt, de kenyér nincs, és nem bírjuk elfogyasztani.”⁶⁷ Ekkor már újra kapnak ebédet, mert az első vonal mögött vannak, de szeptember 9-től újra támadásban vesznek részt, ellátásuk megint bizonytalanra válik. 12-én azt jegyzi fel, hogy negyedik napja állnak harcban – és második napja éheznek és szomjaznak.⁶⁸

Simon István nem ír ilyen részletesen az ellátásról, de az ő naplója is egyértelmű képet fest a helyzetről. 1942. december 19-én a rossz ellátás következményeit foglalja össze: „Hát ezek vagyunk mi? Mi, akik magunkat az első katonáknak tartjuk? [...] Panaszkodunk, sopánkodunk, rossz az ellátás. Pedig ez elemi követelmény lenne, hogy azok, akik az első vonalban annyit szenvednek, mindent megkapjanak. Sajnos ez általános megállapítás, hogy minél előrébb megy az ember, annál rosszabb az ellátás.” Napokon át reggel üres feketét, délben

64 I. m. 45.

65 I. m. 62.

66 I. m. 63.

67 I. m. 64.

68 I. m. 80–83.

üres levest, főtt marhahúst, sárgarépa-főzeléket és spenótot kaptak, este üres levest. „De legalább lenne elég! Ez a hősiesség! Ilyen ellátás mellett állni a sarat.” – kommentálja a helyzetet. Fel van háborodva, mert a hátul lévőknek kitűnő meleg bunkerjük és remek kosztjuk van: „Itt látja az ember, hogy a jelentések csaló, üres szólamok.” „Hány ember gazdagodik meg itt és hányan dúskálnak jókban. De mire az, ami papíron olyan szépen hangzik, kijut a harcos katonákhoz, akkorra csak a neve és roncsai maradnak meg. A sütőoszlopokban túrós lepényt esznek, a parancsnokságokon díszebédeket esznek, amin az ember megbotránkozik.” Kritikus, keserű szavai a korábbiakhoz képest nagy változást tükröznek. Azt állítja, tisztársai egyetértének vele abban, hogy így nem lehet eredményesen harcolni.

A naplók arról is tanúskodnak, hogyan szembesültek a katonák a front véres valóságával és hogyan vélekedtek az ellenségről. Nemeskéri Kiss Miklós sajtós cinizmussal örökítette meg élményeit naplójában: „A félig elégett holttestek irtó bűzt árasztottak magukból. Nem is tudtam eddig, hogy a nagy tömegben sült emberhús ilyen bűdös. De lehet, hogy csak az orosz! Mindenestre elment a kedvem az emberhústól!”⁶⁹ Július 7-én, egy repülőátadás után: „Ismét elhaladtunk a megstukázott halálerdő mellett. A rengeteg orosz sebesült vérbe fagyva nyöszörgött, ott feküdtek a hullák között. Persze ezek után sorsukra vannak bízva, se idő, se ember nincs egy ilyen háborúban, velük foglalkozni. Látványnak azonban szörnyű volt. Egész mai utunk alatt irtózatossá bűzben jártunk. A tipikus savanyú szovjetszag a füsttel, puskaporszaggal és a hullaszaggal keveredve oly szörnyű összetételű bűdösséget árasztott magából, melytől napokig nem tudtam szabadulni. Ez az, amit napokig sem tudtam megszokni. Mert felhasított hasú, darabokra tépett, felpuffedt hullákat látni, vagy vérben, piszokban gázolni, azt megszokja az ember, egészen elfásul vele szemben, de a szagot nem tudtam megszokni.” Július 8-án, a ködvető⁷⁰ leírása kapcsán: „A hatása szörnyű volt. Kibűlt szemű emberek és lovak százai heverték egymás mellett, a lovak úgy, ahogy a lövegek vagy a szekerek elé voltak fogva, négyesével, hatosával. A fákon a levelek, a földön a fű teljesen leperzselve. Szörnyű látvány volt. És amellet az a bűz, amelyet a sok ezer hulla magából terjesztett, az sem volt valami kellemes. Becslésem szerint legalább 5–6000 orosz pusztulhatott itt el egy rakáson. Élve egy sem került ki!”

Nemeskéri Kiss minden empátiát nélkülöző leírásának ellenpontja lehet Simon István véleménye, aki másképpen ír az oroszokról, csodálja őket, amiért a rengeteg veszteség ellenére bírják az ellenállást. Pedig egyébként őt is megdöbentették kinti tapasztalatai: „Az embert itt Oroszországban körülveszi valami

69 1942. júl. 4.

70 „Stuka zu Fuss”-nak („gyalogstukának”) is nevezett, rakétaelven működő német sorozatvető fegyver, másképp Hitler-fuvola v. furulya. Nemeskéri Kiss 1942. jún. 27-től júl. 7-ig összekötő tisztként a 16. német motoros hadosztály parancsnokságához volt beosztva, Novoszelovszkára. Itteni megfigyelése szerint sűrített nitrogénnal töltött gránátokat lőtték ki a fegyverrel. Ez 100 méteres körzetben minden élőlényt elpusztít, mert kivonja az oxigént a levegőből.

óriási csend. De nem a pihenő életé, hanem a még meg nem indulté. [...] Az élet előtti élet. Még emberi színvonalra nem emelkedett, kezdetleges lények, amelyek között mégis előrerohant a technika, a modern világ minden képzeletet felülmúló szervezetével és eszközeivel. Az ellentét legélesebb kirajzolódása. Ed-dig ennek a népnek igénye nem volt, csak félelem lakott bennük. És mi elrobo-gunk itt, nem törődve semmivel, mert nem a mienk. A lakosság pedig üres tekin-tetű bámulással, egykedvűen néz. Mi lakik lelkében? Szentképet, keresztet azért látni a házakban.”⁷¹ Augusztus 17-én a harctér szörnyűségeit örökíti meg: „Nincs borzalmasabb látvány, mint a csatatér. Pusztulás, halál mindenütt. Ez a város is úgy néz ki, mint egy rothadó hulla. A mezők tele eltemetetlen halottakkal. Nem törődik velük senki, mert nincs ideje. Közömbösen, már egykedvűen megyünk el mellettük. [...] A mostani háborúban az a szörnyű tudat a legrémesebb, hogy nincs irgalom és könyörület. Valamikor hallottunk lovagias harcokról. Ma ez csak álom.” Többször hangsúlyozza, hogy az 1942-es nyári harcok sokkal vére-sebbek, mint az 1941-esek voltak. December 20-án négy orosz katona holtteste láttán megbecsülően nyilatkozik róluk: „Ha ellenség is, de megtették, amit te-hettek, a legnagyobbat. Bár ez a háború nem a kölcsönös elismerés, hanem a legvadabb gyűlölet jegyében folyik.”

A két, egymásnak ellentmondó naplórészlet az oroszokkal kapcsolatos véle-mények szélső pontjai. Az 1942. január 20–22-ei tárgyalásokra visszaemlékezve Keitel azt állítja, Bárdossy László a fokozott háborús részvétellel kapcsolatban a legfőbb nehézségek között említette neki azt a tényt, hogy a magyar nép prop-agandisztikusan teljesen felkészületlen.⁷² A szovjetellenes propaganda hatása azonban egyértelműen érződik az 1941 után megjelent munkákban és a publiká-latlan naplókban is. Előbbiek bővebben írnak a „szovjetparadicsomról”,⁷³ utób-biak szerzői inkább rövid megjegyzésekkel, közvetett utalásokkal érzékeltetik ta-pasztalataikat.

Faragho Gábor, aki a háború előtt hosszabb időt töltött a Szovjetunióban és alaposabban ismerte a kinti viszonyokat, igyekszik részletesen bemutatni a bol-sevik rendszert és az orosz népet. Az ő jellemzése is többnyire ismert fordulatokat tartalmaz: „az orosz azért helyezte magát, szinte ösztönösen idegen vezetése alá, mert nem érezte magában az államvezetéshez szükséges elhivatást és képes-ségeket”.⁷⁴ Véleménye szerint minden változásra idegenek készítették őket, most pedig Sztálin és a négymillió zsidóság befolyása alatt állnak. Az orosz és a zsidó tulajdonságok párhuzamos jellemzésével ellentétbe állítja a két népet, egyszerre feelve meg a háborús és az antiszemita propagandának,⁷⁵ végül pedig leírja az orosz népjellemet. Eszerint az orosz ember békeszerető – „önmagáért szereti a békét” –, vallásos, jámbor, de most nincs vallásos nevelés. Az oroszokból szerin-

71 1942. júl. 17.

72 Keitel vezértábornagy visszaemlékezései. Bp. 1997. 127.

73 A forrásokban általánosan használt fordulat volt a kifejezés.

74 Faragho G.: i. m. 105.

75 I. m. 106.

te hiányzik a kezdeményezőkézség, az önállóság. Néhány nagy művészü, tudósuk azért van, de ezt inkább szemlélődésre való hajlamuknak és jó képzelőtehetségüknek tulajdonítja. Megjegyzi még, hogy igazán nagy hadvezért sem adtak a történelemnek.⁷⁶

Saad Béla haditudósító frontélményei még 1942-ben, könyv alakban is megjelentek. Ebben egy hitelesnek tűnő történetet ír le az orosz paraszttal való találkozásáról, melynek alap gondolata sok magyar katona naplójában is megfogalmazódott. Különösen a paraszti kötődésük vagy származásuk számára volt megdöbbentő a hasonló élmény: „A világ legjobb termőföldje közepén áll egy orosz. Néz és szemlélődik s meggyőző fájdalommal éheznek.

Majdnem olyan ez, mintha valaki éhen halna terített asztal mellett.

Próbáltunk szót érteni velük, miért nem művelik földjüket, miért nyomorogják át dologtalanul a nyarat s mennek neki a hosszú télnek, enivaló nélkül.

– Bolsevik – mondták és úgy intettek a kezükkel, hogy elvitték mindent.” Saad nem érti, hogy létezik olyan paraszt, aki egy kis burgonyát sem tudott eldugni. Kérdésére a válasz: „Bolsevik. – mondta és ismételte a gesztust az öreg orosz, feleségével együtt, s a mozdulatukban benne volt mindjárt a jóleső beleenyugvás is abba, hogy elvitték mindenüket, tehát joguk és okuk van nyomorogva éhezni és nem dolgozni.” A szerző bevallja, lehet, hogy téved, de úgy érzi, a hatalmas, kihasználatlan vagy silány művelésű termőterület őt igazolja.⁷⁷

Bogdán József már idézett élménybeszámolója tipikusnak tekinthető, a legismertebb sztereotípiák megtalálhatók benne. Egyoldalúan, de részletesen igyekszik bemutatni a szovjet viszonyokat. Sokakkal együtt az ő megdöbbenését is az váltotta ki először, hogy nem láttak működő templomot. Leírása szerint óriási, a „nagy központosító bolsevista elgondolásokat” szolgáló középületek vannak és rideg, primitív, „ősemberi lakások”.⁷⁸ Az új lakóépületek és berendezésük is uniformizált, dísztelen, komfort nélküli. Nehéz eldönteni, hol válik el a személyes tapasztalat és az előítélet, mert amit a szerző leír, az hiteles, de a hozzá fűzött magyarázat már elfogultságról tanúskodik: az állami tulajdonú lakásban addig lehet maradni, ameddig a „lakáskiutaló bolsevista zsidó népbiztosnak” tesszük. Erről nyilván nem lehetett közvetlen információja a szerzőnek, akinek írását az antiszemita retorika másutt is jellemzi. Bogdán szerint a falvakban még szörnyűbb állapotokat tapasztaltak, mint a városokban. Itt zömében szalmával fedett faházak voltak, kevés helyiséggel, az emberek télen az állatokkal laktak együtt. Ezt a helyzetet más források is említik,⁷⁹ igénytelenséggel magyarázva és kifogásolva a piszkot és a bűzt. Meszelést nem láttak, csak a kozákok leszármazottainál, a Donnál, ott is oltatlan mész használattal. Az életviszonyok leírása tá-

76 I. m. 107–108.

77 Saad Béla: A Dunától a Donig 1942 nyarán. (Egy haditudósító élményei a keleti magyar fronton.) Bp. 1942. 84. Ld. még pl. *Kecskés P. P.*: i. m. 34. és *Galánffy Gy.*: i. m. 143–144.

78 Dr. Bogdán J.: i. m. 7.

79 *Kecskés P. P.*: i. m. 33. és *Szász János tartalékos őrvezető*: Rabszolgának jobb a sorsa! In: *Honvédeink Vörösországról* i. m. 132.

volságtartó, helyenként ironikus, a külső szemlélő kívülállása érződik benne: „Olyan kenyérral élnek (zab, árpa, rozs és nagynéha búza keverékéből őrölt lisztből készítve), hogy nálunk a disznók is különb kosztot kapnak, még a mos-tani nehéz korlátozások mellett is.”⁸⁰ A kenyér kapcsán a szerző a bolsevik propaganda működését is illusztrálja, hallomás alapján megörökítve egy iskolai gyakorlatot: a bekötött szemű gyerekeknek először Istenhez kell kenyérért imádkozniuk – és nem teljesül kívánságuk, majd Sztálinhoz – és akkor a tanító eléjük teszi a kenyeret. Ezzel magyarálták a fiatalok fanatikus hitét, és azt, ho-gyan vált „azzá a lelketlen emberhordává, ami ma, az orosz nép”.⁸¹ A kiszolgál-tatott falusi parasztsággal kapcsolatban érzékelhető némi együttérzés Bogdán írásában. Megörökíti, hogy jártak olyan helyen, ahol tíz hónapja nem kaptak só-t az emberek, mert nem teljesítették a kiszabott „robotot”.⁸² Találkoztak olyanok-kal is, akik az első világháború után Magyarországon voltak hadifogságban. Egyikük, miután tisztázta, hogy „nem germánszikk”, tört magyarsággal azon ke-sergett, miért ment vissza, nálunk „a sarki koldusnak is jobb dolga van, mint ná-luk a szabad bolsevik honpolgároknak”.⁸³ Megrendítő eseteket tartalmaznak más források is, van, aki kommentálja a tapasztalatokat, keresi az okokat és van, aki – mint a már idézett szerzők is – egyszerűen az orosz jellemben véli felfede-zni a bajok forrását.⁸⁴ Bogdán is általános következtetést fogalmaz meg: „Egyéni-leg ritkán tudnak valami komolyat alkotni, mindent közösen végeznek. Több mint 800 helységet bejárva sokat érdeklődtem a néplélek fejlődése iránt, végül is arra a következtetésre jutottam, hogy talán nincs meg az orosz népben az az ösz-tönös, egyéni életre való hajlam, mint a többi európai népekben s ez okozta, hogy ilyen mélyen gyökeret tudott verni benne a kommunizmus. Ehhez járultak aztán az ázsiai távolságok, az úttalan utak, a vasutak igen nehéz megközelíthet-ősége és legfőképpen a józan vezető orosz középosztály teljes hiánya. Sehöl egyetlen pap, alig van tanító, orvos, patika száz kilométeres körzetben is ritkán található.”⁸⁵ A folytatás ismét tendenciózus, mert utóbbiak szerinte mind zsidók voltak, akik elmenekültek a visszavonuló hadsereggel. A szovjet-orosz társada-lomtörténeti problémákról a szerzőnek láthatólag nem voltak ismeretei, ez eset-ben is a hazai propaganda kínálta megoldást idézi. A hasonló munkák egyértel-műen negatív képet festenek nemcsak a szovjet rendszerről, hanem a népről és a hadseregről is. A kor ismert fordulatai, képzetei keverednek bennük az átélt va-lóság felidézésével. Többnyire még a biztos győzelem tudatában íródtak, és arról tanúskodnak, hogy a mindennapi életről, a sztálinizmus embertelenségéről a szerzők nagyon sok tapasztalatot szereztek, de véleményalkotásukat előítéletek

80 Dr. Bogdán J.: i. m. 8.

81 I. m. 8. Hasonló példát idéz Verebély Gábor: Sztálin bácsi segít c. írásában. In: Honvédeink Vörörszegről i. m. 169.

82 Dr. Bogdán J.: i. m. 9.

83 I. m. 9.

84 Kecskés P. P.: i. m. 34.

85 Dr. Bogdán J.: i. m. 10.

befolyásolták. Természetes, hogy legtöbbször előítéletekkel indultak el, hiszen a neveltetés és a propaganda hatása alól nem tudták kivonni magukat. Érdekes azonban, hogy azok, akik a bolsevik rendszert bírálják, és nem értik, miért nem fogadta a lakosság tárt karokkal őket, nem vizsgálják, milyen felszabadító lehet a náci Németország.

A naplók nagy része azt tükrözi, hogy a szovjet területeken tapasztalt életviszonyokat megdöbbenéssel és értetlenséggel szemlélte a szerzők többsége. Volt, aki pusztán leírta a látottakat, és köztük is volt, aki próbálta elemezni élményeit. Az elemzésekben azonban gyakran visszaköszönnek a propaganda által adott magyarázatok és az oroszokkal szembeni előítéletek is. A tartalékos tisztok – főként értelmiségiek, többségükben tanítók, tanárok – között volt néhány, aki árnyaltabban közelítette meg a kérdést.

Érdekes, hogy bár a szovjet haderőt a magyar katonai vezetés nem becsülte le, a 2. magyar hadsereg kivonuló katonáinak naplói azt tükrözik, hogy ők – vagy a propaganda hatására vagy reményeikre hagyatkozva – másképpen gondolták. Fanatizáltak és rosszul ellátottnak tartották a katonákat, tökéletlennek fegyvereiket. Érthető, hogy a propaganda ezt a képet igyekezett erősíteni, viszont ennek következményeként történhetett meg, hogy az ellenséggel való tartós szembesülés során a katonák megdöbbenve tapasztalták bizonyos állítások ellenkezőjét. Különösen a mesterlövészek és a pontos aknátalálatok keltettek félelmet bennük. Kecskés Péter Pál több ízben leírja, hogy a lövészárkokban nem lehetett fölállni, mert a vigyázatlanok azonnal fejlődést kaptak.⁸⁶

Sok honvéd számára érthetetlen jelenség volt a partizánok tevékenysége is. Bogdán József beszámolójában harcmódorukról és egy velük lefolytatott ütközetről is megemlékezik, természetes elfogultsággal ítélve meg a helyzetet. Először a „világ legszemetebb, de legelszántabb gyülelész társaságaként”⁸⁷ ír a partizánokról, majd a következőképpen: „A visszavonuló orosz hadsereg polgári ruhába öltöztetett, igen jól felszerelt, mindenre elszánt, legmegbízhatóbb embereit visszahagyta a feldúlt falvakban és erdőkben. Ezek igen erős tűzgépekkel (páncéltörő ágyú, aknavető, géppuska, golyószóró, géppisztoly stb.) felszerelve, tömegtelen lőszerrel ellátva – minden kínálkozó alkalmat felhasználtak, hogy felvonuló csapatainkat zavarják és nekünk, amit csak lehet, veszteségeket okozzanak.”⁸⁸ Tipikus megállapítás ez, Bogdán írt erről már a délvidéki bevonulás kapcsán is.⁸⁹ Simon István 1942. június 21-én jegyzi fel véleményét partizánokról: „Szörnyű társaság ez és elrontja nyugalmlunkat. Tegnap felakasztottunk három. Mindenre elszánt bandák, akiken csak a kiirtás segít.” A kivonuló magyar

86 *Kecskés P. P.*: i. m. 65., 69., 80., 84.

87 *Dr. Bogdán J.*: i. m. 15.

88 I. m. 15.

89 „Orvul támadónak nincs kegyelem. A gyáván megbújó ellenség nem számíthatott a magyar lovasiasságra. [...] Ahol elbukik a legális hadsereg, ott kár egy nemzet nevét orgyilkosok által beszennyezni.” *Bogdán József*: Ahol a Vöröskeresztet sem respektálják. Makói Újság 1941. máj. 3. 3.

hadsereg tagjai közül számosan vélekedtek hasonlóan a megtámadott, magát meg nem adó ellenfélről, ugyanakkor ez a kérdés jelentette a katonák számára az egyik legnagyobb gondot az események értelmezésében. Akik elhitték, hogy felszabadítóként érkeznek, és úgy is várják őket, azok nehezen értették meg a partizánok és a velük együttműködő lakosság motivációit. Azonosították a lakosságot a gyűlölt rendszerrel, nem gondolták végig, hogy elsősorban nem a bolsevizmust, hanem a hazájukat védték a támadókkal szemben. Nagyobb együttérzéssel írt e kérdésről naplójában Somorjai Lajos: „Kromiban naponta 3-4 partizánt akasztanak. Egy nagy épület legfelső emeletén vannak, alul a kórház, így az oroszok nem bombázzák. Onnan hoznak ki időnként kivégzésre; hozzátartozóik naphosszat állnak a börtön körül, reménytelenül. A foglyokat hozzátartozóik élelmezik, s sohasem tudják, mikor, melyiket viszik kivégezni. [...] Borzalmas. Szegény emberek, azok is a körülmények áldozatai.”⁹⁰

A naplókban viszonylag kevés szó esik a hadsereggel együtt kivezényelt több tízezer fegyvertelen munkaszolgálatos helyzetéről. A szerzők egy része kárörömmel vagy részvétlenül szemléli kálváriájukat, megjegyzéseik azt tükrözik, hogy hatott az antiszemita propaganda: jogosnak tartják, egyfajta vezeklésnek tekintik helyzetük rosszra fordulását. Kecskés Péter Pál, bár következő kijelentését az antiszemita retorika jellemzi, többször nyilatkozik hasonlóképpen: „Az út mentén zsidó munkásszázad dolgozik, javítja az utat, egyengeti az új Európát megcsináló hadsereg előtt, ezzel mintegy jelképesen jóvátenni akarva mindazt a sok bűnt, amit eddig tettek, Európa és a világ nemzsidósága ellen.”⁹¹ Van azonban, akinek a látottak alapján megváltozik a véleménye. Ilyen Simon István, aki 1942. december 17-én írja a következőket: „Szerencsétlen zsidók pedig fagynak meg. Az emberi sors legszörnyűbb tragédiáját élik. Nem hiába mondja az írás, hogy hányatott nemzet! Elhagyatottan, mindenki által elfelejtve szenvednek itt, mintegy bűnhődve a fajuk hibáiért. De nem hiszem el, hogy valaki olyan hibás lenne, hogy ilyen helyzetet érjen el. Láttam, hogy hókunyhóban alusznak. Reggel sánták, bénák, lefagyott orruak, lábúak, szinte önmagukkal tehetetlenül vándorognak. A ruha cafatokban lóg róluk. Majd egy-két halottat hoznak elő és madzagra kötve, mint döglött ebet húzzák az úton társai. Az elfásultság és a szenvedésektől elalélt haldoklók benyomását keltik. Megecsik az ember szíve, de ennek így kell lenni? A töméntelen kín és szenvedés talán az emberiség pusztulásának jelei? Egy kutya szenvedése is undorító. Ezek meg mégis emberek.” A sorok között kihúzott részek vannak, néhány olvasható töredéssel: „Mint a patkányok. [...] bűnhődés kegyetlen és rémes.” 1942. december 18-án, mínusz 34 fokos éjjel után jegyzi fel: „Itt ismét láttam szerencsétlen zsidókat, mint legutolsó páriákat. Fantasztikus és leírhatatlan az a nyomorúság, melyben halálukat várják. Egykedvűen megyünk el mellettük. Hol van most a szentírás szelleme? Minden ember testvérünk!”

90 Dr. Somorjai L.: i. m. 17.

91 Kecskés P. P.: i. m. 32.

Nemeskéri Kiss Miklós ezzel szemben a legrosszabb indulattal ír a zsidó munkaszolgálatosokról. Demagóg iróniával idéz fel egy 1942. június 1-jén történt esetet: „Udvarunkban és az épületben zsidó munkaszolgálatosok vannak beosztva munkára. Ma délelőtt hallom, hogy Cseh alezredes⁹² cigány legénye irtozatosan kiabál a folyosón három zsidóval. Megkérdem, hogy miért, mire a válasz a következő: »Teccik tudni, padlót súrolni tanítom őket, kétszer megmagyaráztam már nekik és még mindig nem tudják. Nem szeretem az értelmetlen embereket.« Gyuri cigány jól megmondta a véleményét, mert »beosztottai« között – mint utóbb kinyomoztam – egy mérnök és két ügyvéd volt. Valóban értelmetlen emberek! A zsidók egyébként az egész vonalon jól be vannak fogva! Nem nagyon válogatják meg, hogy milyen munkát adnak nekik. Nem kell őket azonban sajnálni, még mindig jobb dolguk van, mint az első vonalban harcoló katonáknak. Bár az összes otthoni zsidót itt láthatnánk!» Elképesztő érzéketlenséggel emlékezik meg június 15-én arról, hogy egy hadbírószági tárgyaláson két zsidó munkaszolgálatos kirendelt védője volt. Azok levelet akartak hazaküldeni egy szakaszvezetővel: „A levélben a zsidók mindenféle hazugságokat írkáltak össze, különösen, ami a magyar csapatok harcait illeti. Szóval a hátszágai zsidó propaganda részére jó anyagot.” A szakaszvezetőt 3 évre és lefokozásra ítélték, a munkaszolgálatosokat halálra. Nyilvánvaló kárörömmel kommentálja az ítéletet: „Nem is nagyon volt mit védeni az atyafiakon, akik szörnyű ijedt képpel álltak bírának elé, pár hónappal azelőtt bizony azt hiszem, vígabban éltek otthon életüket! A tárgyalás nem tartott sokáig, védelmem nem sokat ért, mert pár perc alatt eldőlt a sorsuk és délután már lógtak a fán. Legalább legközelebb mások meggondolják a dolgot.” 1942. július 3-án írja e témában legérzéketlenebb sorait: „Az aknazárat végig Tim előtt műszaki csapatok vezetésével a zsidó munkásszázadok szedték fel. Érteni hozzá, persze nem értettek, átlag minden huszadik felrobbant és pár zsidó ottmaradt. Szörnyű beijedt képük volt, nem mint elv- és fajtársaiknak Pesten és a Váci utcán. No, de talán egyszer azok is ide kerülnek majd! Ezzel az aknaszedéssel mindenesetre kettős célt értünk el: egyrészt fogyott a zsidó, másrészt magyar utászok életét mentettük meg. A németek maguk is sokszor irigykedve mondták, hogy erre bizony ők nem gondoltak! Ebben mi jobban jártunk el.” Hasonlóan szélsőséges véleményt kevesen fogalmaztak meg, de feltűnő, hogy a szolidaritás jelei is ritkák a naplókban. Ennek részben a nagyon erőteljes, antiszemita propaganda, részben a rendkívüli körülmények lehettek az okai.

Sajátos megközelítése is van ennek a kérdésnek, mert volt, aki abból kiindulva, hogy nekik nem kellett harcolniuk, irigylésre méltónak tartotta a fegyvertelen munkaszolgálatosok helyzetét.⁹³ Ezzel szemben többen feljegyeztek hasonló eseteket, mint amit Vécsey Béla alezredes is megörökített. Naplója szerint 1942. augusztus 31-én a 19. könnyűhadosztályról a következőket hallotta: „ami-

92 Cseh Kálmán alezredes. 2. magyar hadsereg, I. a (hadműveleti) osztály. Parancsörtsízt.

93 Nemeskéri K. M.: i. m. 1942. jún. 1.

kor az a nagy disznóság volt és a mieink megfutottak, hátrahagyva sebesülteket és halottakat, a zsidók a legnagyobb tűzben, fegyver nélkül visszamentek és kihozták a sebesült és halott honvédeket, volt is egy zsidó századnak vagy 50 halottja és kétszer annyi sebesültje. No ez csak olyan intermezzo. Én is jobbnak tartanám, ha a folyton futó és gyáva ruszinok és oláhok helyett inkább önként jelentkező zsidókat adnának le a küzdőkhöz, azok, azok után, azt hiszem, jobban megállnák a helyüket.”⁹⁴

Sem a propagandakiadványok – sem a naplók kezdetben – nem tükrözték, hogy a katonai vezetés arra számított, a háború nem dől el 1942-ben.⁹⁵ A feljegyzések azonban érzékeltetik a változást is, a szerzők elbizonytalanodását és a felismerését, hogy nem váltják le őket, nem mennek haza télre. Sem a propagandában, sem a kiképzés során nem készítették fel a katonákat arra, ami várt rájuk. Amikor megkapták a parancsot a téli állások kiépítésére, akkor tudatosult bennük, hogy maradniuk kell. Egyes naplók igen őszinte, hiteles képet adnak a katonák áldozatvállalásának motivációiról, ezek személyes hangú, az érzelmi, hangulati változásokat is tükröző írások. E források feldolgozása nem a harci cselekmények leírását teszik elsősorban lehetővé, bár sok esetben azt is

94 *Vécsey B.*: i. m. Vécsey Bélának a zsidósággal kapcsolatos megjegyzései azért különösen fontosak, mert valószínűleg már 1941 őszén tanúja volt annak, hogyan végzik a németek a megszállt területeken a zsidótlanítást. Már idézett naplója mellett, azt kiegészítve, később visszaemlékezést is írt, melyet 1967-ben zárt le. Ebben 1941. nov. 20-ára vonatkozó feljegyzésként szerepel egy leírás, melyet *Ungváry Krisztián*: *A magyar honvédség a második világháborúban.* (Bp. 2004.) c. könyvében (108–109.) és a *Rubicon* 2005. évi 1. számának 26. oldalán („Árjásítunk egy várost”. Magyar tiszt beszámolója egy német tömegyilkosságról.) közölte. Ungváry Krisztián azonban nem utal arra, hogy Vécsey, aki az említett időpontban Dnyepropetrovskban tartózkodott, korabeli naplójában nem írt a látottakról. Abban csak annyit említett, hogy nov. 19-én találkozott egy Misi nevű ismerősével. Az emlékiratban a találkozásról írottakat is kibővíti: „Sógoromat, Dénes Mihályt is megtaláltam, agyonfázva, lévén tehergépkocsi-vezető, megosztottam a téli felszerelésemet vele.” Következő napon kikérte felettesétől, így ő az, akivel nov. 20-án, séta közben tanúivá váltak a dnyepropetrovski tömegyilkosságnak – vagy ahogyan a megkérdezett SS-tiszt mondta: a város árjásításának. *Vécsey Béla*: *Visszaemlékezéseim 1940 nyaratól 1942 végéig.* HL TGY 2658. 33–34.

95 1942 őszén a következőképpen ítélték meg a helyzetet: „A szovjet csapatok harcértéke általában még mindig jó és Sztálin felhívása óta a fokozódó terror következményeképpen egyelőre még emelkedett is. – Támadásban makacsul és szívósan harcolnak és a védelemben jobbak, mint tavaly voltak. A bomlás jelei csak helyileg és csak egyes helyeken mutatkoznak.” A katonai helyzet részletezése után megállapítják: „Mindent egybevetve a vörös hds. ellenálló ereje még nincsen megtörve.” Az augusztusi veszteségek után 9 millióra becsült szovjet hadseregből a feltételezés szerint az európai hadszíntéren 4,5 millió főt vetnek be, az itt rendelkezésre álló tartalék 2,5 millió fő, tehát a Szovjetunió számára az emberanyag pótlása sem jelent nehézséget. Az alakulatok harcértéke a megállapítás szerint változó. Az összefoglaló helyzetjelentés szerint azonban 1943-ra változást várnak: „Szövetségei részéről a Szovjetunó hathatós segítségre nem számíthat.” Emiatt és a belső nehézségek miatt a következő évre a vörös hadsereg meggyengülését jósolják. A Szovjetunió politikai és katonai helyzete 1942. szept. 1-jén. HL VKF eln. 1942. 1. osztály. 5581.

pontosíthatják a naplók adatai.⁹⁶ Célunk annak bemutatása volt, hogy ugyanazt a történetet hogyan élték meg különböző emberek. A szubjektív leírások elemzése alapján nem alakulhat ki egységes kép, bár a naplók állításaiban vannak közös jellemzők és feltételezhetjük, hogy sok esetben általánosítható véleményeket tartalmaznak. Szerzőink talán csak abban különböztek a katonák többségétől, hogy naplót írtak. Számukra bizonyára a valóság elviselésének egy módja lehetett az írás.

A katonák kialakult elképzelésekkel érkeztek a harctérre, ezeket az elképzeléseket befolyásolták az első világháború orosz frontján küzdő vagy hadifogságot elszenvedő előző generáció elbeszélései is. A kép a kiképzés során és a propaganda hatására tovább formálódott, majd jöttek a személyes tapasztalatok. A naplók ezt a folyamatot őrizték meg máig, és ez alapjává válhatott volna egy új közösségi élménynek. Magyarország második világháborús szereplése azonban kibeszéletlen maradt, a háború után kialakult új politikai helyzetben nem kristályosodhatott ki ez az élményanyag. A személyes tapasztalatok sokasága nem vált ismertté, a közösségi élmény elismert részévé. Nemcsak a sztálini rendszerre vonatkozó élményekről van természetesen szó, hanem a háborúval kapcsolatos véleményekről is. Más propaganda, más sztereotípiák fedték el újra a valóságot, ezért lehet fontos mindaz, amit a katonák feljegyeztek. Írásaik mentalitás- és társadalomtörténeti szempontból értékesek, mert kiegészítik a Donkanyarban lezajlott tragédia történetét.

JUDIT PIHURIK
WAR PROPAGANDA AND THE REALITY REFLECTED
BY THE WAR DIARIES
SOLDIERS OF THE SECOND HUNGARIAN ARMY
ON THE SOVIET FRONT

Hungary joined the German offensive against the Soviet Union on 27 June 1941. In 1942, under German pressure, it strengthened its war effort by deploying the Second Hungarian Army in the theatre of war. Hungary's declaration of war was preceded on 26 June 1941 by the bombing of Kassa (Košice) by unknown aircraft. The propaganda cited two other reasons for Hungary's participation in the war: its rejection of the Soviet system and the claim that Germany's attack had merely pre-empted a Soviet offensive against Europe.

War correspondence from the front aimed to uphold a one-sided picture of Hungarian troops' equipment, provisions, and problems. It did not properly inform the public and predicted the impending collapse of the Stalinist system. Unpublished war diaries give us a more nuanced picture. The authors of such diaries were mainly reservist officers or private soldiers. They came to the front from civilian posts and had little military experience. The thoughts, attitudes, moods and sentiments of such

⁹⁶ A visszavonulás során sok alakulat dokumentációja megsemmisült, ezért a pontos naplófeljegyzések segíthetnek az események rekonstruálásában is.

soldiers come to life in these unparalleled documents of contemporary history. The diaries reveal what the soldiers thought about the war, how they saw their own role, and how they perceived the Soviet Union. As well as recounting events, many of the diaries record changes in the soldiers' emotions and sentiments – from initial enthusiasm as they set out for the front to an acknowledgement that they were on their own in what was a desperate situation.

It is fascinating to contrast the accounts published for propaganda purposes with the descriptions of events given in the unpublished diaries. The contradictions are clearly apparent, with stark differences between the published accounts – which focus on the inhumanity of the Bolshevik system – and the more balanced and multisided unpublished diaries. The diaries are extremely valuable sources, as they give us insights into the psychological and cultural aspects of the history of the Don River tragedy.